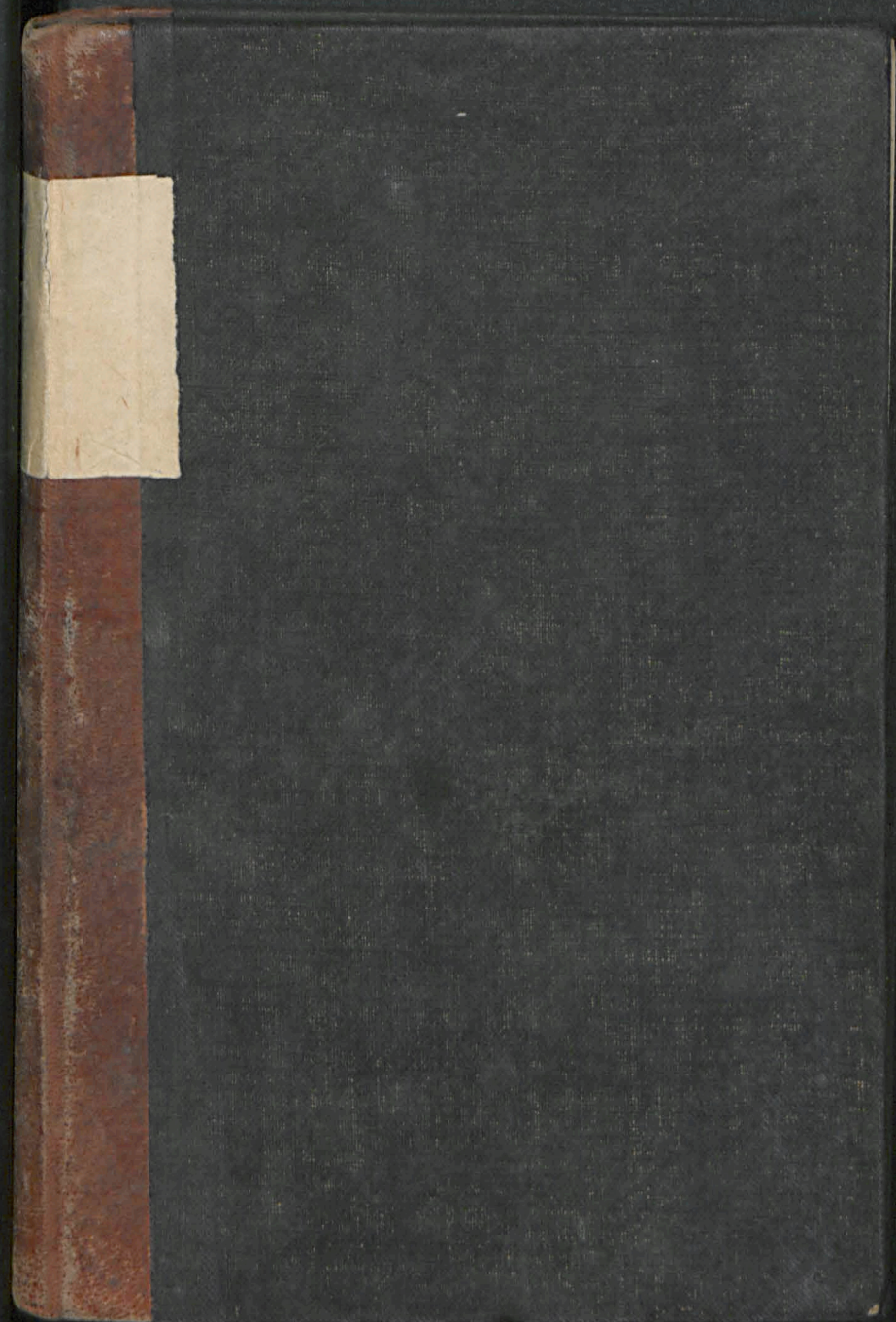

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII

CUM A. HIRTHII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI

VOL. I

COMMENTARII DE BELLO GALLICO

ADIECTA EST TABULA GEOGRAPHICA

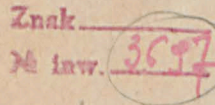
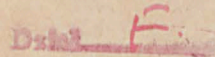
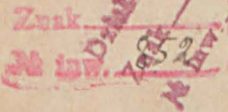
EDITIO STEREOTYPA MINOR

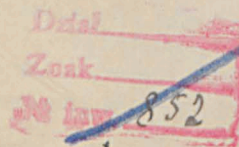
MCMXI

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI

I.
C. IULI CAESARIS
COMMENTARII
DE
BELLO GALLICO.

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEUBNERI

C. IULIUS CAESAR.

3697

Dzial.
Znak
882

LIBER PRIMUS.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum 1
unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui
ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi 2
omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt.
Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona
et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt 3
Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate pro-
vinciae longissime absunt, minimeque ad eos merca-
tores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos
animos pertinent, important, proximique sunt Germanis,
qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter
bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos 4
Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis
cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos
prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.
Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, 5
initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna
flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab
Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad sep-
tentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, 6
pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant
in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Ga- 7
rumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem
Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter
occasum solis et septentriones.

- 1 II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et di-
tissimus Orgetorix. Is M. Messala M. Pisone consu-
libus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis
fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omni-
2 bus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus
3 praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc faci-
lius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii
continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo
atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis di-
vidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est
inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et
flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis
4 dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur
et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua
ex parte homines bellandi cupidi magno dolore ad-
5 ficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro
gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere
arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL,
in latitudinem CLXXX patebant.
- 1 III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis
permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum per-
tinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam
maximum numerum coëmere, sementes quam maximas
facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum
proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare.
- 2 Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse
duxerunt: in tertium annum profectionem lege confir-
3 mant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is
4 sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere
persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius
pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et
ab senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut
regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante
5 habuerat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Divitiaci,

qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac
maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, per-
suadet eique filiam suam in matrimonium dat. Per 6
facile factu esse illis probat conata perficere, propterea
quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset:
non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Hel-
vetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna
conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter 7
se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per
tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae
imperio sese potiri posse sperant.

III. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. 1
Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere
coëgerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni
cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix 2
ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia
x, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos,
quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit;
per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas 3
ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conare-
tur multitudinemque hominum ex agris magistratus
cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, 4
ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem con-
sciverit.

V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, 1
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis
exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati 2
sunt, oppida sua omnia, numero ad xii, vicos ad cccc,
reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne,
praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut 3
domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia peri-
cula subeunda essent, trium mensium molita cibaria
sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis 4
et Tulingis et Latovicis finitimis suis, uti eodem usu

consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

- 1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent;
- 2 alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit
- 3 isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur.
- 4 Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat a. d. V. Kal. April. L. Pisone A. Gabinio consulibus.

- 1 VII. Caesari cum id nuntiatum esset eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit.
- 2 Provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.
- 3 Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod

aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat 4 L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciendi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium 5 intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, 1 militibusque, qui ex provincia convenerant, ab lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum XIX murum in altitudinem pedum XVI fossamque perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, 2 castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam con- 3 stituerat cum legatis, venit et legati ad eum revertunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibeturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus 4 iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

VIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua 1 Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos 2 ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione 3 apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matri-

monium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

1 X. Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab-
2 sunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet.
3 Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes
4 erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus
5 occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est oppidum citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

1 XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduum fines
2 pervenerant eorumque agros populabantur. Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos
3 ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in

conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Haedui, Ambarri, necessarii et
4 consanguinei Haeduum, Caesarem certiore faciant sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non
6 expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Haeduum
1 et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est
2 tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes
3 adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas
4 Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus
5 unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum
6 immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius
7 socii L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

- XIII. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvise unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent, quam dolo aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et intereptione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.
- XIII. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam

insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias intulisse admirarentur, eodem pertinere. Con- suesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiore interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublatis Helvetiis, quod de equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter XV iter fecerunt, ut inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura

non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia
 3 suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Arari
 navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod
 iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere
 4 nolebat. Diem ex die ducere Haedui: conferri, com-
 5 portari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit
 et diem instare, quo die frumentum militibus metiri
 oporteret, convocatis eorum principibus, quorum mag-
 nam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et
 Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergo-
 bretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae
 6 necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat,
 quod, cum neque emi neque ex agris sumi possit, tam
 necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis
 non sublevetur; praesertim cum magna ex parte eorum
 precibus adductus bellum suscepit, multo etiam gra-
 vius, quod sit destitutus, queritur.

1 XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris ad-
 ductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos,
 quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui
 2 privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos
 seditiosa atque improba oratione multitudinem deter-
 3 rere, ne frumentum conferant, quod debeant: praestare,
 si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gal-
 4 lorum quam Romanorum imperia perferre; neque du-
 bitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una
 cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi.
 5 Ab eisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur,
 6 hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse. Quin
 etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiavit,
 intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob
 eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem,
 Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluri-

bus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter con-
 cilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, 2
 quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque auda-
 cius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse
 vera: Ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna 3
 apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum
 rerum novarum. Complures annos portoria reliquaque
 omnia Haeduum vectigalia parvo pretio redempta
 habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat
 nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et 4
 facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5
 numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum
 se habere neque solum domi, sed etiam apud finitimas 6
 civitates largiter posse atque huius potentiae causa
 matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac
 potentissimo conlocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem 7
 habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum
 in alias civitates conlocasse. Favere et cupere Helvetiis 8
 propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Cae-
 sarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius
 deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae
 atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, 9
 summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire;
 imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam
 de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10
 in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum
 paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae
 factum ab Dumnorige atque eius equitibus (nam equi-
 tatui, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix
 praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum per-
 territum.

XVIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has su- 1
 spiciones certissimae res accederent, quod per fines
 Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter

eos dando curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animad-
 2 verteret aut civitatem animadvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat: nam ne eius supplicio Divitiaci animum
 3 offenderet, verebatur. Itaque priusquam quicquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troncillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur; simul
 4 commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit; petit atque hortatur, ut sine offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuatur vel civitatem statuere iubeat.
 1 XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem
 2 statueret: Scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese
 3 tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum: quae ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret,
 5 Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem

orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se
 6 vocat, fratrem adhibet; quae hic in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspensiones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus 1 hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsius castris VIII, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntia- 2 tum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de 3 quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Con- 4 sidius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur

XXII. Prima luce, cum summus mons ab Labieno 1 teneretur, ipse ab hostium castris non longius MD passibus abesset neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admissus ad eum accurrit, dicit mon- 2 tem, quem ab Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem sub- 3 ducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato

⁴ nostros expectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem ab suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi ⁵ renuntiasset. Eo die, quo consueverat intervallo, hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

¹ XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haedunorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ² ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, ³ hostibus nuntiatur. Helvetii seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros ab novissimo agmine insequi ac lacesere coeperunt.

¹ XXIII. Postquam id animadvertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, ² qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum ³ quattuor veteranarum; in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. ⁴ Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. Milites e loco superiore pilis missis facile hostium ² phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis destitutis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam ³ erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi ut diu iactato ⁴ brachio praeoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem ⁵ referre et, quod mons suberat circiter mille passuum spatio, eo se recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros ab latere aperto adgressi circumvenere, et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipedito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetum non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ² ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coiciebant et nonnulli inter carros raedasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castris- ⁴

que nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia cxxx superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die orto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri nisi triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

¹ XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti
² legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum ex-
³ spectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,
⁴ poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa circiter hominum milia vi eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

¹ XXVIII. Quod ubi Caesar rescit, quorum per fines ierant, his, uti conquirent et reducerent, si sibi
² purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, per-
³ fugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit,

ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXVIII. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milium cclxiii, Tulingorum milium xxxvi, Latovicorum xiiii, Rauracorum xxiii, Boiorum xxxii; ex his, qui arma ferre possent, ad milia xcii. Summa omnium fuerunt ad milia ccclxviii. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium c et x.

XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum conveniunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus suas domos Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates sti-

4 pendiaras haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicare idque Caesaris voluntate facere liceret; sese habere quasdam res, quas ex
5 communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

1 XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute
2 cum eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, sum-
3 mum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos,
4 alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcesserent-
5 tur. Horum primo circiter milia xv Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc esse in Gallia ad c et xx milium numerum.
6 Cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis et iure iurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo

Romano imploratorios neque recusatorios, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Haeduorum, qui adduci
8 non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad
9 senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus teneretur. Sed peius
10 victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum
xxiiii ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex
11 Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut
12 semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. Ho-
13 minem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse se eius imperia diutius sustinere. Nisi quid in
14 Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accadat, experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, non du-
15 bitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel
16 auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel

nomine populi Romani detertere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

1 XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
2 coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius
3 rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesivit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Haeduos respondit: Hoc esse miseriorem et gravio-
4 rem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si
5 coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

1 XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis
2 facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in primis quod Haeduos, fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et
3 rei publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam

magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus 5 tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIII. Quam ob rem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si 2 quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes 3 Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum 4 videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. His responsis ad Caesarem relatis iterum 1 ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam 2 niam tanto suo populi Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus ab senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum ne 3 quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permetteret, ut,

quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Haeduos iniuria laceraret neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem ad modum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri. Haeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis se obsides redditurum non esse neque his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe his fratrum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congregaretur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatisimi in armis, qui intra annos XIII tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: Haedui questum, quod Harudes, qui nuper in

Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem, pagos c Sueborum ad ripas Rheni consedis, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimerium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerissime potuit, comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum MDC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

XXXVIII. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepenumero sese cum his congressos

ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque
 2 perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum
 3 habebant: quorum alius alia causa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant.
 4 Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abdit in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta
 5 obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu praerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut
 7 satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.
 1 XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi
 2 quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio dis-
 3 cessorum iudicaret? Sibi quidem persuaderi cognitum suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta

eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiatum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum
 4 intulisset, quid tandem vereretur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius
 5 hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis acceperant, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod,
 6 quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos
 7 esse eosdem Germanos, cum quibus saepenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum
 8 proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaerere, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui
 9 rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac *Ariovistum* ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in
 10 rem frumentariam simulatione angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere auderent. Haec sibi
 11 esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicatos. Quod non
 12 fore dicto audientes neque signa laturos dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exer-

citius dicto audiens non fuerit, aut male re gesta Fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse iniunctam; suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium an timor plus valeret.

14 Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

1 XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et
2 cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari satis facerent: se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse.

4 Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius L circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est.

5 Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias ab nostris milia passuum XXIV abesse.

1 XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset
2 seque id sine periculo facere posse existimaret. Non

respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem
3 veniebat pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos
4 mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret; vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar
5 quod neque conloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non inridicule quidam ex
6 militibus decimae legionis dixit plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum ad equum rescribere.

XXXXIII. Planities erat magna et in ea tumulus
1 terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio a castris utriusque aberat. Eo, ut erat dictum, ad
2 conloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos
3 ut ad conloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset ab
4 senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et ab Romanis pro maxi-

5 mis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea
6 praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, quae senatus consulta quotiens quam-
7 que honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius
8 etiam, quam nostram amicitiam adpetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?
9 Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

1 XXXXIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca
2 respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod
3 victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas
4 ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate
5 ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere,

tere, atque se hac spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonio esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur
8 in suas possessiones venerit? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ab senatu Haeduos amicos appellatos
9 diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod
10 exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex
11 his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis
12 sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset
13 et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

- 1 XXXXV. Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam
 2 potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provin-
 3 ciam redegisset neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.
- 1 XXXXVI. Dum haec in conloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in
 2 nostros coicere. Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino
 3 telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos a se per fidem in conloquio circum-
 4 ventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in conloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res conloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.
- 1 XXXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos misit: Velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.
 2 Conloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis,

quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela coicerent. Legatum ex suis sese 3 magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum 4 est C. Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adulescentem, cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et una M. Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, 5 cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se 6 in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus 1 passuum VI a Caesaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias 2 traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Caesar pro castris 3 suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum 4 castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. 5 Equitum milia erant VI, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites recipiebant: hi, si quid 6 erat durius, concurrebant; si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat 7

longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis sublevati equorum cursum adaequarent.

- 1 XXXXVIII. Ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab his, castris idoneum locum delegit acieque
- 2 triplici instructa ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire
- 3 iussit. Hic locus ab hoste circiter passus DC, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum XVI milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent.
- 4 Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitionis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas legiones in castra maiora reduxit.
- 1 L. Proximo die instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit hostibusque pugnandi
- 2 potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae
- 3 castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus
- 4 in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiae eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu
- 5 esset necne; eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque 1 castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Ger- 2 mani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomannos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, omnemque aciem suam raedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres im- 3 suerunt, quae in proelium proficiscentes passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos et 1 quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis haberet; ipse ab dextro cornu, quod eam partem 2 minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato 3 impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coiciendi non daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. 4 At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt 5 complures nostri milites, qui in phalangem insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies ab sinistro cornu pulsa atque in 6 fugam coniecta esset, ab dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cum 7 animadvertisset P. Crassus adulescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui intra aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

1 LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt,
quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco
2 circiter v pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi
tranatare contenderunt aut lintribus inventis sibi salu-
3 tem pepererunt. In his fuit Ariovistus, qui navi-
culam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos
4 omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae
fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam
domo secum eduxerat, altera Norica, regis Voccionis
soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque
in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa,
5 altera capta est. C. Valerius Proculus cum a custo-
dibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum
6 Caesarem hostes equitatu persequentem incidit. Quae
quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria
voluptatem attulit, quod hominem honestissimum pro-
vinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum
ex manibus hostium sibi restitutum videbat neque
eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quic-
7 quam Fortuna deminuerat. Hic se praesente de se ter
sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur
an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se
8 esse incolumem. Item M. Metius repertus et ad eum
reductus est.

1 LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi,
qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt;
quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos
2 insecuti magnum ex his numerum occiderunt. Caesar
a aestate duobus maximis bellis confectis maturius
paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in
Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum prae-
3 posuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos
profectus est.

LIBER SECUNDUS.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], 1
ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores
adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat
omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixe-
ramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque
inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum 2
quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exer-
citus noster adduceretur; deinde quod ab nonnullis 3
Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius
in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exer-
citus hiemare atque inveterascere in Gallia moleste
ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis
imperii studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia 4
a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines
facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui
minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas 1
legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita
aestate, in ulteriorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium 2
legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse
inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus 3
reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea,
quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus
certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt 4
manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum

vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata castra movet diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

1 III. Eo cum de improvise celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecombogium, primos civitatis suae, miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum Romanum omnino coniurasse paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare; 4 reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, 5 tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suesiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et isdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

1 IIII. Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiēbat: Plerosque Belgas esse ortos a Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedis Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra 3 fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognovissent. 5 Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctori-

tate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia c; pollicitos ex eo numero electa milia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suesiones 6 suos esse finitimos; fines latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam 7 memoria Devitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere 8 numero XII, polliceri milia armata L; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; xv milia Atrebates, Ambianos x milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos x milia, Vellocasses et Viromandos totidem, Aduatucos XIX milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, 10 qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione 1 prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum 2 Haeduum magnopere cohortatus docet, quantopere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Haedui 3 in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His datis mandatis eum a se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum 4 locum coactas ad se venire vidit neque iam longe abesse ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis 5

fluminis muniebat et, post eum quae erant, tuta ab hostibus reddebat et commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque XVIII pedum munire iubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec: ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succendunt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela coicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiendi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus vicis aedificiisque, quo adire poterant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et a milibus passuum minus duobus castra posuerunt;

quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte *aperti* lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum cccc et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

VIII. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt eo consilio, ut, si

possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent, si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

1 X. *Caesar* certior factus a Titurio omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque ponte traducit atque ad eos contendit. Acriter
2 in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt;
3 per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt; primos, qui transi-
4 erant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt atque ipsos res frumentaria deficere coepit, consilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti, et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et
5 domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum quoque atque Haeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

1 XI. Ea re constituta secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut
2 consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim *Caesar* per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exer-

citum equitatumque castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. Ei Q. Pedium et Aurunculeium Cottam legatos praefecit; T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti
4 magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur
5 neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis sequi destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie eius diei *Caesar*, priusquam se hostes
1 ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere [confecto] ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex
2 itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quaeque ad oppugnandum
3 usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga
4 Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto
5 turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. *Caesar* obsidibus acceptis primis civitatis
1 atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque om-

nibus ex oppido traditis in deditionem Suessiones
 2 accepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se
 suaeque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent
 atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia
 passuum v abesset, omnes maiores natu ex oppido
 egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare
 coeperunt sese in eius fidem ac potestatem venire nec
 3 contra populum Romanum armis contendere. Item,
 cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret,
 pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more
 pacem ab Romanis petierunt.

1 XIII. Pro his Divitiacus (nam post discessum
 Belgarum dimissis Haeduarum copiis ad eum reverte-
 2 rat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide
 atque amicitia civitatis Haeduae fuisse; impulsos ab
 suis principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in
 servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque
 perferre, et ab Haeduis defecisse et populo Romano
 3 bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent,
 quod intellexerent, quantam calamitatem civitati in-
 4 tulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum
 Bellovacos, sed etiam pro his Haeduos, ut clementia
 5 ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Hae-
 duorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificatu-
 rum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inci-
 derint, sustentare consuerint.

1 XV. Caesar honoris Divitiaci atque Haeduarum
 causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
 dixit, et quod erat civitas magna inter Belgas aucto-
 ritate atque hominum multitudine praestabat, de obsi-
 2 des poposcit. His traditis omnibusque armis ex oppido
 conlatis ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui
 3 se suaeque omnia sine mora dederunt. Eorum fines
 Nervii attingebant; quorum de natura moribusque

Caesar cum quaereret, sic reperiebat: nullum aditum 4
 esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarum-
 que rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod iis
 rebus relanguescere animos [eorum] et remitti virtu-
 tem existimarent; esse homines feros magnaevir- 5
 tutis, increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui
 se populo Romano dedidissent patriamque virtutem
 proiecissent; confirmare sese neque legatos missuros
 neque ullam condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, 1
 inveniebat ex captivis Sabim flumen a castris suis
 non amplius milia passuum x abesse: trans id flumen 2
 omnes Nervios consedissee adventumque ibi Romanorum
 exspectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, fini-
 timis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem
 belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab his 3
 Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulieres, 4
 quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in
 eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui
 aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis exploratores centurio- 1
 nesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant.
 Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures 2
 Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut
 postea ex captivis cognitum est, eorum dierum con-
 suetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad
 Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt inter
 singulas legiones impedimentorum magnum numerum
 intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima
 legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum
 spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa 3
 impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra
 consistere non auderent. Adiuwabatur etiam eorum con- 4
 silium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus,

cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisus atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimentum praeberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem
 5 posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant: collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat.

2 Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter CC infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile
 3 introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

1 XVIII. Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se
 2 habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod hostibus adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex
 3 legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium
 4 equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent neque nostri longius, quam quem ad finem prospectus ac loca aperta pertinebant,

cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui
 6 in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus
 7 ac perturbatis incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra
 8 atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: 1 vexillum proponendum, [quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tuba dandum,] ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum 2 magnam partem temporis brevitatem et incursus hostium impediēbat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem 4 hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non 2 longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo

3 hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adigi posset, 4 proelii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus pugnantibus 5 occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas 6 scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura deiectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia conlocari nec, quid in quaque parte opus esset, provideri neque 2 ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate Fortunae quoque eventus varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam 2 interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato proelio in fugam coniecerunt. 3 Item alia in parte diversae duae legiones, undecima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis 4 ripis proeliabantur. At totis fere castris a fronte et

ab sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars ab aperto latere 5 legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

XXIII. Eodem tempore equites nostri levisque 1 armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, 2 qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor 3 fremitusque oriebatur, alique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites 4 Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa a civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos 5 superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad 1 dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signifero interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium

omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primpilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab novissimis desertores proelio excedere ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit neque ullum esse subsidium, 2 quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos 3 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

- 1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto cum aliis alii subsidium ferrent neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere 3 ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in 4 summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam 5 legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calorum fuga, quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.
- 1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio

est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent, calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis 2 occurrerent, equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe 3 salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent, his deiectis et coacer- 4 vatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros coicerent et pila intercepta remitterent: ut 5 non nequiquam tantae virtutis homines iudicari deberent, ausi quod essent transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad 2 Caesarem miserunt seque ei dederunt et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut 3 in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXVIII. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, 1 cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis 2 castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus 3

in circuitu partibus altissimas rupes deiectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlocaverunt. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidio VI milia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII in circuitu XV milium *passuum* crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis aggere exstructo turrin procul constitui viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio a tanto spatio institueretur: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevis nostra contemptui est) tanti oneris turrin in muro sese conlocare *posse* confiderent?

XXXI. Ubi vero moveri et adpropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: non se existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent, se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum

petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere, a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si priusquam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis traditis. Se id, quod in Nervii fecisset, facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim sumptis, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem

3 fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperaverat, igni-
bus significatione facta ex proximis castellis eo con-
4 cursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est,
ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco
contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent,
pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis
5 consisteret. Occisis ad hominum milibus IV reliqui
6 in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis
portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis
militibus nostris sectionem eius oppidi universam
7 Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus
ad eum relatus est milium LIII.

XXXIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum
legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos,
Coriosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt
maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus
est omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi
Romani esse redactas.

1 XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata tanta
huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis
nationibus, quae trans Rhenum incolent, mitterentur
legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata
2 facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod
in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate
3 ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonos,
quaeque civitates propinquae his locis erant, ubi bellum
gesserat, legionibus in hiberna deductis in Italiam pro-
4 fectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum
xv supplicatio decreta est, quod ante id tempus
accidit nulli.

LIBER TERTIUS.

I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Ser. 1
Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in
Nantuatis, Varagros Sedunosque misit, qui a finibus
Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad
summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter 2
per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum
portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat.
Huic permisit, si opus esse arbitretur, uti in his 3
locis legionem hiemandi causa conlocaret. Galba secun- 4
dis aliquot proeliis factis castellisque compluribus
eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis ob-
sidibusque datis et pace facta constituit cohortes duas
in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius
legionis cohortibus in vico Varagrorum, qui appellatur
Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non 5
magna adiecta planitie, altissimis montibus undique
continetur. Cum hic in duas partes flumine divide- 6
retur, alteram partem eius vici Gallis concessit, alteram
vacuam ab his relictam cohortibus ad hiemandum attri-
buit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Cum dies hibernorum complures transissent, 1
frumentumque eo comportari iussisset, subito per ex-
ploratores certior factus est ex ea parte vici, quam
Gallis concesserat, omnes noctu discessisse montesque,
qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et

2 Varagrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae
 3 consilium caperent: primum quod legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi
 4 erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant; tum etiam quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela coicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant.
 5 Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

1 III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditioe facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter con-
 2 vocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur neque subsidio
 3 veniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute nonnullae huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo
 4 pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit hoc reservato ad extremum casum consilio interim rei eventum experiri et castra defendere.

1 IIII. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato de-
 2 currere, lapides gaesaeque in vallum coicere. Nostri

primo integris viribus fortiter propugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod 3 diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum ab 4 nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Cum iam amplius horis sex continenter pugna- 1 retur ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sex- 2 tius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus 3 celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus 1 portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata Fortuna eos, qui in spem potiendorum 2 castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur

3 Sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se
4 intra munitiones suas recipiunt. Quo proelio facto,
quod saepius Fortunam temptare Galba nolebat atque
alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis
occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatus-
que inopia permotus postero die omnibus eius vici
5 aedificiis incensis in provinciam reverti contendit ac
nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem
legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit
ibique hiemavit.

1 VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar
pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis
Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita
hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque
nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum
2 bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit
causa: P. Crassus adulescens cum legione septima proxi-
3 mus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod
in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque
militum complures in finitimas civitates frumenti com-
4 meatusque petendi causa dimisit; quo in numero est
T. Terrasidius missus in Esubios, M. Trebius Gallus
in Coriosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

1 VIII. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas
omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves
habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare
consuerunt, et scientia atque usu rerum nauticarum
ceteros antecedunt et in magno impetu maris atque
aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi,
omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vecti-
2 gales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii
et si quos intercipere potuerunt, quod per eos suos
se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existi-
3 mabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt

Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa
Trebius Terrasidiumque retinent et celeriter missis
legatis per suos principes inter se coniurant nihil nisi
communi consilio acturos eundemque omnes fortunae
exitum esse laturos reliquasque civitates sollicitant, 4
ut in ea libertate, quam a maioribus acceperint, per-
manere quam Romanorum servitutem perferre malint.
Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam per- 5
ducta communem legationem ad P. Crassum mittunt,
si velit suos recuperare, obsides sibi remittat.

VIII. Quibus de rebus Caesar a Crasso certior 1
factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas
aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum,
remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque 2
comparari iubet. His rebus celeriter administratis 2
ipse cum primum per anni tempus potuit, ad exer-
citus contendit. Veneti reliquaeque item civitates 3
cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se
facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen
ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper
fuisset, retentos ab se et in vincula coniectos, pro
magnitudine periculi bellum parare et maxime ea,
quae ad usum navium pertinent, providere instituunt,
hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant.
Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem 4
impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque
portuum sciebant neque nostros exercitus propter 5
frumenti inopiam diutius apud se morari posse confi-
debant; ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, 6
tamen se plurimum navibus posse, Romanos neque
ullam facultatem habere navium neque eorum loco-
rum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas
novisse; ac longe aliam esse navigationem in con- 7
cluso mari atque in vastissimo atque apertissimo

8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt.
9 Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Namnetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

1 X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum
2 incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta
8 reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intellexeret omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse, priusquam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

1 XI. Itaque T. Labienum legatum in Treveros, qui
2 proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire
3 conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam
4 mittantur ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Venellos, Coriosolitas Lexobiosque mittit, qui eam manum disti-
5 nendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit

et, cum primum posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant eius modi fere situs oppidorum, ut 1 posita in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod his accidit *cotidie* semper horarum duodenarum spatio, neque navibus, quod rursus minuenta aestu naves in vadis adfluctarentur. Ita utraque re 2 oppidorum oppugnatio impediabatur; ac si quando magnitudine operis forte superati extruso mari aggere ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant; ibi se rursus isdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestatis facie- 3 bant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 1 factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque 2 item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque adcommodatae; naves totae factae ex robore 3 ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus 4 ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri simile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur. Cum his 5

navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et adcommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus commode copulis continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu relictæ nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIII. Compluribus expugnatis oppidis Caesar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. Quæ ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ profectæ ex portu nostris adversæ constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributæ, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa a Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata ab nostris, falces praeacutæ insertæ adfixaeque longuriis non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prae rumpebantur. Quibus praecisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus

navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Deiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binae ac ternae naves circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contendebant. Ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximæ fuit oportunitati: nam singulas nostri consecrati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero noctis intervntu ad terram pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimæ confectum est. Nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant; quibus amissis reliqui neque, quo se reciperent, neque, quem ad modum oppida defenderent, habebant. Itaque se suæque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in

2 fines Venellorum pervenit. His praeerat Viridovix ac
 summam imperii tenebat earum omnium civitatum,
 quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias
 3 cōegerat; atque his paucis diebus Auleri Ebuovices
 Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli
 esse nolebant, portas clausurunt seque cum Viridovice
 4 coniunxerunt; magnaue praeterea multitudo undique
 ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat,
 quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cul-
 5 tura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo
 omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix
 contra eum duorum milium spatio consedisset coti-
 dieque productis copiis pugnandi potestatem faceret,
 ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus
 veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non-
 6 nihil carperetur; tantamque opinionem timoris prae-
 buit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere
 7 auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta
 multitudine hostium, praesertim eo absente, qui sum-
 mam imperii teneret, nisi aequo loco aut oportunitate
 aliqua data legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum
 quendam hominem et callidum delegit, Gallum ex iis,
 2 quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis prae-
 miis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
 3 eat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga
 ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus
 4 angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque
 longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex
 castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi
 5 causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant
 omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam
 6 non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc
 consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini

cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui
 rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Vene-
 tici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt,
 credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem 7
 reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his
 sit concessum, arma uti capiant et ad castra contenden-
 tant. Qua re concessa laeti, ut explorata victoria,
 sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Roma-
 norum compleant, ad castra pergunt.

XVIII. Locus erat castrorum editus et paulatim 1
 ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno
 cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se
 colligendos armandosque Romanis daretur, exanima-
 tique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus 2
 signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae fere-
 bant, onera subito duabus portis eruptionem fieri
 iubet. Factum est oportunitate loci, hostium inscientia 3
 ac defatigatione, virtute militum et superiorum pugna-
 rum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum
 impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impe- 4
 ditos integris viribus milites nostri consecuti magnum
 numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati
 paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno 5
 tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victo-
 ria Caesar est certior factus, civitatesque omnes se
 statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella susci- 6
 pienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic
 mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas
 mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore P. Crassus cum in Aqu- 1
 taniā pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et
 regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia
 parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis
 locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis

L. Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset atque unde L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus, nominatim evocatis in Sotiatium fines exercitum introduxit.

³ Cuius adventu cognito Sotiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt,

⁴ deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis conlocaverant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

¹ XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspicere cuperent; tandem

² confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus vineas

³ turreaque egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt.

¹ XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios

appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in 2 vita commodis una cum iis fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, 3 qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mortem recusaret; cum his Adiatunnus eruptionem facere 4 conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines 1 Vocationum et Tarusatium profectus est. Tum vero 2 barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoqueversus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, 3 quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae; inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu 4 magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudo bellum gerere conantur. Duces vero ii deli- 5 guntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, 6 castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit suas copias 7 propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata ubi omnes idem 8 sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

1 XXIII. Prima luce productis omnibus copiis, duplici
acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid
2 hostes consilii caperent, expectabat. Illi etsi propter
multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque
nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen
tutius esse arbitrabantur obsessis viis, commeatu inter-
3 cluso sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter
inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coe-
pissent, impeditos in agmine et sub sarcinis iam fir-
4 mioris animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato
ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris
5 tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunc-
tatione atque opinione timoris hostes nostros milites
alacriores ad pugnandum effecissent atque omnium
voces audirentur expectari diutius non oportere, quin
ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus
ad hostium castra contendit.

1 XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis
telis coniectis defensores vallo munitionibusque depel-
lerent auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum
Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis
et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque
opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hosti-
bus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex
2 loco superiore missa non frustra acciderent, equites
circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt non
eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita
facilemque aditum habere.

1 XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut
magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
2 quid fieri vellet, ostendit. Illi, ut erat imperatum,
eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictæ
intritæ ab labore erant, et longiore itinere circum-
ductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium

oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad
eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his 3
prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam
plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci
posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri 4
redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae
accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes 5
undique circumventi desperatis omnibus rebus se per
munitiones deicere et fuga salutem petere contenderunt.
Quos equitatus apertissimis campis consecutus ex 6
milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque con-
venisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte
se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aqu- 1
taniae sese Crasso dedit obsidesque ultro misit;
quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii,
Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni,
Sibuzates, Cocosates; paucae ultimae nationes anni 2
tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere
neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope 1
exacta iam aestas erat, tamen quod omni Gallia
pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis
essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent,
arbitratus id bellum celeriter confici posse eo exer-
citus duxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli
bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant 2
maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas
superatasque esse continentesque silvas ac paludes
habebant, eo se suae omnia contulerunt. Ad quarum 3
initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque
munire instituisset neque hostis interim visus esset,
dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus
silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt.

4 Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

- 1 XXVIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat.
- 2 Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub
- 3 pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reliquis item in civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

LIBER QUARTUS.

I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. 1
Pompeio M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et
item Tencteri magna cum multitudo hominum flumen
Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus
influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suebis com- 2
plures annos exagitati bello premebantur et agri cultura
prohibebantur. Sueborum gens est longe maxima et 3
bellicosissima Germanorum omnium. Hi c pagos 4
habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia
armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt.
Reliqui, qui domi remanserunt, se atque illos alunt; 5
hi rursus invicem anno post in armis sunt, illi domi
remanent. Sic neque agri cultura nec ratio atque usus 6
belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud 7
eos nihil est, neque longius anno remanere uno in
loco colendi causa licet. Neque multum frumento, 8
sed maximam partem lacte atque pecore vivunt mul-
tumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere 9
et cotidiana exercitatione et libertate vitae, cum a
pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil
omnino contra voluntatem faciant, et vires alit et
immani corporum magnitudine homines efficit. Atque 10
in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigi-
dissimis neque vestitus praeter pelles haberent quic-

quam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

- 1 II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut quae bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam
- 2 rem ad se importari desiderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed, quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt.
- 3 Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur equosque eodem remanere vestigio adsuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt;
- 4 neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent.
- 6 Vinum ad se omnino importari non patiuntur, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

- 1 III. Publice maximam putant esse laudem quam latissime ab suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere
- 2 non posse. Itaque una ex parte ab Suebis circiter
- 3 milia passuum c. agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum. Hi paulo, quamquam sunt eiusdem generis, sunt ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem
- 4 Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Suebi multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

- 1 IIII. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri,

quos supra diximus, qui complures annos Sueborum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii incolebant et ad 2 utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudinis adventu perterriti ex 3 iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti cum neque 4 vi contendere propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt et tridui 5 viam progressi rursus reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu 6 per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque 7 eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infir- 1 mitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est enim hoc 2 Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogat. His rumoribus atque auditionibus permoti de summis 3 saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio paenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

1 VI. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori
 bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exer-
 2 citum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore
 3 suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab
 nonnullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos,
 uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent,
 4 ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius
 iam vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum,
 5 qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus
 Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat, dissimu-
 landa sibi existimavit eorumque animis permulsis et
 confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis
 gerere constituit.

1 VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis
 iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Ger-
 2 manos audiebat. A quibus cum paucorum dierum
 iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit
 3 oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum
 inferre neque tamen recusare, si lacesantur, quin
 armis contendant, quod Germanorum consuetudo sit a
 maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere
 4 neque deprecari. Haec tamen dicere: venisse se invitos,
 eiectos domo; si suam gratiam Romani velint, posse
 iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant vel
 5 patiantur eos tenere, quos armis possederint; sese unis
 Suebis concedere, quibus ne di quidem immortales pares
 esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem,
 quem non superare possint.

1 VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respondit;
 sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his ami-
 2 citiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
 verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
 occupare, neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari
 3 tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed

licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare, quorum
 sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur
 et ab se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

VIII. Legati haec se ad suos relatueros dixerunt 1
 et re deliberata post diem tertium ad Caesarem rever-
 suros; interea ne propius se castra moveret, petierunt.
 Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. 2
 Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis 3
 aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa
 ad Ambivaritos trans Mosam missam; hos exspectari
 equites atque eius rei causa moram interponi arbi-
 trabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in 1
 finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta,
 quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, 2
 neque longius ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum
 influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes 3
 incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Hel-
 vetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum,
 Treverorum citatus fertur et, ubi Oceano adpropinquat, 4
 in plures diffluit partes multis ingentibusque insulis
 effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nati-
 onibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque 5
 ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in
 Oceanum influit.

XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum 1
 XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati
 revertuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne
 longius progrediretur, orabant. Cum id non impe- 2
 trassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen ante-
 cessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet,
 sibi ut potestatem faceret in Ubios legatos mit-
 tendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando 3
 fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur,

se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi
 4 tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo
 pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita
 equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese
 non longius milibus passuum IV aquationis causa
 5 processurum eo die dixit: huc postero die quam fre-
 quentissimi convenirent, ut de eorum postulatis
 6 cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni
 equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes
 proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent,
 quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

1 XII. At hostes ubi primum nostros equites con-
 spexerunt, quorum erat v milium numerus, cum ipsi
 non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui
 frumentandi causa erant trans Mosam profecti, non-
 dum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati
 eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies
 indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter
 2 nostros perturbaverunt; rursus iis resistentibus con-
 suetudine sua ad pedes desiluerunt subfossisque equis
 compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam
 coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius
 fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri
 3 venissent. In eo proelio ex equitibus nostris inter-
 4 ficiuntur LXXIV, in his vir fortissimus Piso Aquitanus,
 amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua
 regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appel-
 5 latus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium
 ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato
 6 deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circum-
 ventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id
 frater, qui iam proelio excesserat, procul animadver-
 tisset, incitato equo se hostibus obtulit atque inter-
 fectus est.

XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi 1
 legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbi-
 trabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita
 pace ultro bellum intulissent; expectare vero, dum 2
 hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur,
 summae dementiae esse iudicabat et cognita Gallorum 3
 infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio
 auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad con-
 silia capienda nihil spatii dandum existimabat. His 4
 constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore
 communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret,
 oportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane
 eadem et perfidia et simulatione usi Germani fre-
 quentes omnibus principibus maioribusque natu adhi-
 bitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, 5
 sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum
 et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul
 ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent.
 Quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; 6
 ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod
 recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen
 subsequi iussit.

XIII. Acie triplici instituta et celeriter VIII milium 1
 itinere confecto prius ad hostium castra pervenit,
 quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui 2
 omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus
 nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
 neque arma capiendi spatio dato perturbantur, copi-
 asne adversus hostem educere an castra defendere an
 fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum 3
 fremitu et concursu significaretur, milites nostri pri-
 stini diei perfidia incitati in castra inruperunt. Quo 4
 loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper
 nostris restiterunt atque inter carros impedimenta que

5 proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum
mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant
Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos
consectandos Caesar equitatum misit.

1 XV. Germani post tergum clamore audito cum
suos interfici viderent, armis abiectis signisque mili-
2 taribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad con-
fluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga
desperata, magno numero interfecto reliqui se in
3 vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum
omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli
timore, cum hostium numerus capitum ccccxxx milium
4 fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in
5 castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi
supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros
vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His
Caesar libertatem concessit.

1 XVI. Germanico bello confecto multis de causis
Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum
illa fuit iustissima, quod cum videret Germanos tam
facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque
rebus eos timere voluit, cum intellegent et posse et
audere populi Romani exercitum Rhenum transire.
2 Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et
Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi fru-
mentandique causa Mosam transisse neque proelio
interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in
fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat.
3 Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent,
eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent,
4 responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire:
si se invito Germanos in Galliam transire non aequum
existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut pote-

statis trans Rhenum postulare? Ubii autem, qui 5
uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant,
amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere ora-
bant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis
premerentur; vel, si id facere occupationibus rei 6
publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum trans-
portaret: id sibi *ad* auxilium spemque reliqui tem-
poris satis futurum. Tantum esse nomen atque opi- 7
nionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo
proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes,
uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse
possint. Navium magnam copiam ad transportandum 8
exercitum pollicebantur.

XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi, 1
Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque
satis tutum esse arbitrabatur neque suae neque populi
Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa 2
difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitu-
dinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id
sibi contendendum aut aliter non traducendum exer-
citum existimabat. Rationem pontis hanc instituit.
Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta 3
dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duo-
rum inter se iungebat. Haec cum machinationibus 4
immissa in flumen defixerat festucisque adegerat, non
sublicae modo directe ad perpendicularum, sed prone ac
fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent,
his item contraria duo ad eundem modum iuncta inter- 5
vallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra
vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec 6
utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quan-
tum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque
fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis 7
atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis

firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur.

8 Haec directa materia iniecta contexebantur ac longu-
9 riis cratibusque consternebantur; ac nihilo setius sub-
licae et ad inferiorem partem fluminis oblique age-
bantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere
10 coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra
pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive
naves deiciendi operis causa essent a barbaris missae,
his defensoribus earum rerum vis minueretur neu
ponti nocerent.

1 XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat
comportari, omni opere effecto exercitus traducitur.
2 Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio
3 relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a
compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus
pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet
4 obsidesque ad se adduci iubet. At Sugambri ex eo
tempore, quo pons institui coeptus est, fuga compa-
rata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipeti-
bus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque
omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas
abdiderant.

1 XVIII. Caesar paucos dies in eorum finibus mo-
ratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque
succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium
suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis
2 cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem
fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios
in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent,
liberos, uxores suaeque omnia in silvis deponerent
atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum
3 convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum
earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum

expectare atque ibi decertare constituisse. Quod 4
ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, qua-
rum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut
Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur,
ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII
trans Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad
utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit
pontemque rescidit.

XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in 1
his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit,
maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci
contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus
nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si 2
tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen
magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam
adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus,
aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant in-
cognita. Neque enim temere praeter mercatores illo 3
adit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram
maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gal-
lias, notum est. Itaque evocatis ad se undique merca- 4
toribus, neque quanta esset insulae magnitudo neque
quae aut quantae nationes incolerent neque quem
usum belli haberent aut quibus institutis uterentur
neque qui essent ad maiorem navium multitudinem
idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum 1
faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum
navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis 2
omnibus rebus ad se quam primum revertatur. Ipse 3
cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod
inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc 4
naves undique ex finitimis regionibus et, quam supe-
riore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem,

5 iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per
mercatores perlato ad Britannos a compluribus eius
insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollice-
antur obsides dare atque imperio populi Romani ob-
6 temperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus hortat-
usque, ut in ea sententia permanerent, eos domum
7 remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atre-
batibus superatis regem ibi constituerat, cuius et vir-
tutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse
arbitrabatur cuiusque auctoritas in his regionibus magni
8 habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat
civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequan-
9 tur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus
perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis
dari potuit, qui ex navi egredi ac se barbaris commit-
tere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur,
quaque ibi perspexisset, renuntiat.

1 XXII. Dum in his locis Caesar navium paranda-
rum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad
eum legati venerunt, qui se de superioris temporis
consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae
consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent,
2 seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc
sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus, quod
neque post tergum hostem relinquere volebat neque
belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat
neque has tantularum rerum occupationes sibi Bri-
tanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum
obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit.
3 Navibus circiter LXXX onerariis coactis constratisque,
quot satis esse ad duas transportandas legiones existi-
mabat, quidquid praeterea navium longarum habebat,
4 id quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc
accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco a

milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in
eundem portum venire possent; has equitibus distri-
buit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. 5
Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos
pagos Morinorum, a quibus ad eum legati non vene-
rant, ducendum dedit; P. Sulpicium Rufum legatum 6
cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum
tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad 1
navigandum tempestatem tertia fere vigilia naves solvit
equitesque in ulteriorem portum progredi et naves
conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo 2
tardius esset administratum, ipse hora diei circiter
quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque
ibi in omnibus collibus expositas hostium copias arma-
tas conspexit. Cuius loci haec erat natura atque ita 3
montibus angustis mare continebatur, uti ex locis
superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad 4
egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus,
dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam
in ancoris expectavit. Interim legatis tribunisque 5
militum convocatis, et quae ex Voluseno cognovisset
et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei mili-
taris ratio maximeque ut maritimae res postularent,
ut quae celerem atque instabilem motum haberent,
ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administra-
rentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore 6
nactus secundum dato signo et sublatiis ancoris circiter
milia passuum VII ab eo loco progressus aperto ac
plano litore naves constituit.

XXIII. At barbari consilio Romanorum cognito, 1
praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere
in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti
nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has 2

causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum oppressis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela coicerent et equos insuefactos incitarent.) Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatio et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. At nostris militibus cunctantibus maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, obtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, 'Desilite', inquit, 'commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero.' Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquant.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter

insistere neque signa subsequi poterant atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in universos tela coiciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus conscutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt; neque longius proseguere potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. Hostes proelio superati simulatque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt, obsides daturos, quaeque imperasset, sese facturos polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in vincula coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda pace eius rei culpam in multitudinem contulerunt et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis arcessitam paucis post diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt principesque undique convenire et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

1 XXVIII. His rebus pace confirmata post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae cum adpropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno suo
3 cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt.

1 XXVIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere
2 consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus complebat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adfligebat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur.

3 Compluribus navibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere,
4 totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt, et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

1 XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar, facienda convenerant, inter se conlocuti, cum et equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine

impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum 2 factu esse duxerunt rebellione facta frumento com meatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta pau- 3 latim ex castris discedere et suos clam ex agris deducere coeperunt.

XXXI. At Caesar etsi nondum eorum consilia 1 cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia 2 comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et, quae gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comparari iubebat. Itaque cum summo studio a 3 militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari *satis* commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine 1 una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspi- 2 catus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab 3 hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela coici animadvertit. Nam 4

quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

1 XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coiciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeli-
2 antur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum
3 habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

1 XXXIII. Quibus rebus perturbatis nostris [novitate pugnae] tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit; namque eius adventu hostes constiterunt, nostri
2 se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum hostem et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tem-
3 pore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis *hostes*, qui erant in
4 agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi

facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus diebus 1 acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum mili- 2 tum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu 3 et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad 1 Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum 2 obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus 3 paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi 1 milites circiter ccc atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto 2 sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia vi convenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim 3 nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque

amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt et paucis
 4 vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. Postea
 vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes
 abiectis armis terga verterunt magnusque eorum
 numerus est occisus.

1 XXXVIII. Caesar postero die T. Labienum legatum
 cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in
 2 Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum
 propter siccitates paludum, quo se reciperent, non
 haberent, quo perfugio superiore anno erant usi,
 3 omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At
 Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines
 legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, fru-
 mentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se
 omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem
 4 receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna
 constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia
 5 obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus
 gestis ex litteris Caesaris dierum XX supplicatio ab
 senatu decreta est.

LIBER QUINTUS.

I. L. Domitio Ap. Claudio consulibus discedens 1
 ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere con-
 suerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat,
 uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas
 veteresque reficiendas curarent. Earum modum for-
 mamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi sub- 2
 ductionisque paulo facit humiliores, quam quibus in
 nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod
 propter crebras commutationes aestuum minus magnos
 ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem
 iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus
 in reliquis utimur maribus. Has omnes actuaras 3
 imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuvat.
 Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania 4
 apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris 5
 peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis
 finitimam partem provinciae incursionibus vastari audie-
 bat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat cer- 6
 tumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata 7
 Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil
 earum rerum publico factum consilio, seseque paratos
 esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satis-
 facere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat 8
 eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint,
 sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad 9

diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituent.

1 II. His confectis rebus conventibusque peractis in
citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum
2 proficiscitur. Eo cum venisset, circumitis omnibus
hibernis singulari militum studio in summa omnium
rerum inopia circiter DC eius generis, cuius supra
demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instruc-
tas neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus
3 deduci possint. Conlaudatis militibus atque iis, qui
negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque
omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu
commodissimum in Britanniam traiectum esse cogno-
verat, circiter milium passuum XXX transmissum a con-
tinenti; huic rei quod satis esse visum est militum, reli-
4 quit. Ipse cum legionibus expeditis quattuor et equi-
tibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi
neque ad concilia veniebant neque imperio parebant
Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

1 III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae
equitatu valet magnasque habet copias peditum Rhe-
2 numque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civi-
tate duo de principatu inter se contendebant, Indutio-
3 marus et Cingetorix; ex quibus alter, simulatque de
Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum
venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab
amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quaeque
4 in Treveris gererentur, ostendit. At Indutiomarus
equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem
in armis esse non poterant, in silvam Arduennam
abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines
Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum
5 pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam non-
nulli principes ex ea civitate et auctoritate Cingetorigis

adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad
Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo
petere coeperunt, quoniam civitati consulere non pos-
sent, Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur,
legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis dis- 6
cedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius
civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis
discessu plebs propter imprudentiam laberetur; itaque 7
esse civitatem in sua potestate seseque, si Caesar per-
mitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque
fortunas eius fidei permissurum.

III. Caesar etsi intellegebat, qua de causa ea 1
dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio deter-
reret, tamen, ne aestatem in Treveris consumere coge-
retur omnibus ad Britannicum bellum rebus compa-
ratis, Indutiomarus ad se cum CC obsidibus venire
iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius 2
omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indu-
tiorum hortatusque est, uti in officio maneret;
nihil tamen setius principibus Treverorum ad se con- 3
vocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod
cum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni
interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos
quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se volun-
tatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutio- 4
marus, suam gratiam inter suos minui, et qui iam
ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc
dolore exarsit.

V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium 1
cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, 2
quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cur-
sum tenere non potuisse atque eodem, unde erant pro-
fectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum
atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equi- 3

tatus totius Galliae convenit numero milium IV principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod in concilio Haeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Haedui graviter ferebant neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus impediri sese diceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta principes Galliae sollicitare, revocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliquis interponere, ius iurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

VII. Qua re cognita Caesar quod tantum civitati Haeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commo-

ratus, quod Corus ventus navigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere naves iubet. At omnium impeditis animis Dumnorix cum equitibus Haeduorum a castris insciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata Caesar intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici iubet nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille vero revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit saepe clamitans liberum se liberaeque esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem atque interficiunt; at equites Haedui ad Caesarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continenti cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit et leni Africo proventus media circiter nocte vento intermisso cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis non intermisso remigandi labore longarum

5 navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanni-
 6 am omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea
 Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo convenissent, multitudine navium perterritae, quae cum
 annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC uno erant visae tempore, ab
 litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

1 VIII. Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto ubi ex captivis cognovit, quo in loco
 hostium copiae consedissent, cohortibus X ad mare relictis et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent,
 de tertia vigilia ad hostes contendit eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas
 ad ancoras relinquebat, et praesidio navibusque Q. Atrium praefecit. Ipse noctu progressus milia pas-
 2 suum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco
 3 superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt
 locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli causa, ut videbatur, iam ante praeparaverant;
 4 nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant
 5 nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimae testudine facta et aggere ad
 6 munitiones adacto locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes
 7 longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei consumpta munitioni
 castrorum tempus relinqui volebat.

1 X. Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant,
 2 persequerentur. His aliquantum itineris progressis,

cum iam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves adflictas atque in litus eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent neque nautae gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu navium 3 magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equitatuque revocari atque itinere desistere iubet, ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque 2 cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex 3 continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut quam plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac 5 laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis 6 quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem 7 copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores 8 iam undique in eum locum copiae Britannorum conveniant summa imperii bellicae administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic 9 superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos 1 natos in insula ipsa memoria proditum dicunt, maritima 2 pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex

Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello inlato ibi remanserunt atque agros
 3 colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum
 4 magnus numerus. Utuntur [aut aere] aut nummo aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est
 5 copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque abietem.
 6 Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa.
 7 Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.

1 XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves adpelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum D. Al-
 2 tum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia insula, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio trans-
 3 missus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores obiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos
 4 XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiēbamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes vide-
 5 bamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illo-
 6 rum opinio, DCC milium. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat.

Hoc milia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu viciens cen-
 7 tenum milium passuum.

XIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, 1 qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. In-
 2 teriores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horribiliores sunt in pugna adspectu; capil-
 3 loque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni
 4 duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed qui sunt ex iis 5 nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

XV. Equites hostium essedarii acriter proelio 1 cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus 2 interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris 3 atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris conlocati, acriter pugnauerunt dua-
 4 busque missis subsidio cohortibus a Caesare atque his primis legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime per-
 5 ruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis 1 omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est

nostros propter gravitatem armorum, quod neque inse-
qui cedentes possent neque ab signis discedere aude-
rent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites
autem magno cum periculo dimicare, propterea quod
illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum
ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent
et pedibus dispari proelio contenderent. [Equestris
autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par
atque idem periculum inferebat.] Accedebat huc, ut
numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proe-
liarentur stationesque dispositas haberent atque alios
alii deinceps exciperent integrique et recentes defati-
gatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus
constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie
nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie
cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem
equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente
ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic
uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri
acriter in eos impetu facto repulerunt neque finem
sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum
post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt
magnoque eorum numero interfecto neque sui conli-
gendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facul-
tatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique
convenerant, auxilia discesserunt, neque post id tem-
pus umquam summis nobiscum copiis hostes conten-
derunt.

XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flumen
Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod
flumen uno omnino loco pedibus atque hoc aegre
transiri potest. Eo cum venisset, animadvertit ad
alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium

instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis
munita eiusdemque generis sub aqua defixae sudes
flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis per-
fugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones
subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu
milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut
hostes impetum legionum atque equitum sustinere non
possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

XVIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus,
omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus
copiis, milibus circiter IV essedariorum relictis itinera
nostra servabat paulumque ex via excedebat locis-
que impeditis ac silvestribus sese occultabat atque
iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat,
pecora atque homines ex agris in silvas compellebat
et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique
causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque
essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo
nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu
latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque
longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur,
et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis
hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legio-
narii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum
regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens
Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam
venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat
interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem
vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque
sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, ut
Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat atque
in civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat.
His Caesar imperat obsides XL frumentumque exer-

4 citui Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque miserunt.

1 XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni militum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari
2 dedunt. Ab iis cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus con-
3 venerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis
4 hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus; locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex
5 partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia
6 ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

1 XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praecerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improviso adorianatur atque oppugnent.
2 Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige
3 suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem
4 mittit. Caesar cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus neque multum aestatis superesset atque id facile extrahi posse intel-

legeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit; interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad 1 mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et 2 captivorum magnum numerum habebat et nonnullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex 3 tanto navium numero tot navigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur, at ex iis, quae inanes ex 4 continenti ad eum remitterentur prioris commeatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu 5 Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites conlocavit ac summa trans 6 quillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attingit omnesque incolumes naves perduxit.

XXIII. Subductis navibus concilioque Gallorum 1 Samarobriavae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis conlocare legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato 2 dedit, alteram in Nervios Q. Ciceroni, tertiam in Esubios L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Bellovacis conlocavit; his M. Crassum quaestorem et L. Munatium 3 Plancum et C. Trebonium legatos praefecit. Unam 4 legionem, quam proxime trans Padum conscripserat,

et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae rei frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum c continerantur. Ipse interea, quoad legiones conlocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinebant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palam multis ex civitate auctoribus interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus [legatis quaestoribusque], quibus legiones tradiderat, certior factus est in hiberna perventum locumque esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsu suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppu-

gnanda venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodiret: habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos C. Arpineius eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverant; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius a Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent; neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaeque esse eius modi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat. Sed esse Galliae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio,

8 ut suae ac militum saluti consulat. Magnam manum
Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore
9 biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam
finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad
Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter
milia passuum circiter L, alter paulo amplius ab iis
10 absit. Illud se polliceri et iure iurando confirmare,
11 tutum se iter per suos fines daturum. Quod cum
faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur,
et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac
oratione habita discedit Ambiorix.

1 XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierant, ad
legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab
hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existima-
bant maximeque hac re permovebantur, quod civitatem
ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo
Romano bellum facere ausam vix erat credendum.
2 Itaque ad consilium rem deferunt, magnaue inter eos
3 existit controversia. L. Aurunculeius compluresque
tribuni militum et primorum ordinum centuriones
nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Cae-
4 saris discedendum existimabant; quantavis copias
etiam Germanorum sustineri posse munitis hibernis
docebant; rem esse testimonio, quod primum hostium
impetum multis ultro vulneribus inlatis fortissime
5 sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex
proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia;
6 postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore
hoste de summis rebus capere consilium?

1 XXVIII. Contra ea Titurius sero facturos clami-
tabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis
convenissent aut cum aliquid calamitatis in proximis
hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse
2 occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam;

neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium
fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta
cum contemptione nostri ad castra venturos esse. Non 3
hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum;
magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et supe-
riores nostras victorias; ardere Galliam tot contu- 4
meliis acceptis sub populi Romani imperium redactam
superiore gloria rei militaris extincta. Postremo quis 5
hoc sibi persuaderet, sine certa spe Ambiorigem ad
eius modi consilium descendisse? Suam sententiam 6
in utramque partem esse tutam: si nihil sit durius,
nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros;
si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse
in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque 7
eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum?
in quo si non praesens periculum, at certe longinqua
obsidione fames esset timenda.

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita 1
cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur,
'Vincite', inquit, 'si ita vultis', Sabinus, et id clariore
voce, ut magna pars militum exaudiret; 'neque is sum', 2
inquit, 'qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear:
hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem
repositum; qui, si per te liceat, perendino die cum 3
proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis
belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe
a ceteris aut ferro aut fame intereant.'

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt 1
utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia
rem in summum periculum deducant; facilem esse rem, 2
seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes
sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se
salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem 3
perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus, superat

4 sententia Sabini. Pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid
5 ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneat et
6 languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

1 XXXII. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis insidiis bipertito in silvis oportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum
2 exspectabant, et cum se maior pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

1 XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare et concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur.
2 At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis
3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis non facile per se omnia obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent atque in orbem
4 consisterent. Quod consilium etsi in eius modi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit;

nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad 5 pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, 6 quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quaeque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

XXXIII. At barbaris consilium non defuit. Nam 1 duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet; illorum esse praedam atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita esse existimarent. Erant et 2 virtute et genere pugnandi pares. Nostri tamen etsi ab duce et a Fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat. Qua re animadversa Ambiorix pronuntiari 3 iubet, ut procul tela coiciant neu propius accedant, et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum et cotidiana exercitatione *confidant*; 4 nihil ex his noceri posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim 2 eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipere. Rursus cum in eum locum, unde erant 3 progressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin 4 autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur neque a tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati 5 multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam

pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, com-
 6 mittebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno
 primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctori-
 7 tatis, utrumque femur tragula traicitur; Q. Lucanius,
 eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento
 8 filio subvenit, interficitur; L. Cotta legatus omnes
 cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda
 vulneratur.

1 XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius cum
 procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset,
 interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum,
 2 ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit:
 Si velit secum conloqui, licere; sperare a multitudine
 impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat;
 ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam
 3 fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat,
 si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una
 conloquantur: sperare se ab eo de sua ac militum
 salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem
 iturum negat atque in eo perseverat.

1 XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos
 militum circum se habebat, et primorum ordinum cen-
 turiones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem
 accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suis-
 2 que, ut idem faciant, imperat. Interim dum de con-
 ditionibus inter se agunt longiorque consulto ab
 Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus
 3 interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant
 atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto
 4 ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur
 cum maxima parte militum. Reliqui se in castra
 5 recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petro-
 sidius aquilifer cum magna multitudine hostium pre-
 meretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris

fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem 6
 oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes despe-
 rata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio 7
 elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum
 legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
 gestis certiore faciant.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim 1
 cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
 timi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit
 peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata 2
 Aduatucisque concitatis postero die in Nervios per-
 venit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque
 ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, iniuriis
 occasionem dimittant; interfectos esse legatos duos 3
 magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil 4
 esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum
 Cicerone hiemet, interfici. Se ad eam rem profitetur
 adiutorem. Facile hac oratione Nervii persuadet.

XXXVIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad 1
 Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
 qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
 manus possunt, cogunt et de improvviso ad Ciceronis
 hiberna advolant nondum ad eum fama de Titurii
 morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, 2
 ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa
 in silvas discessissent, repentino equitum adventu inter-
 ciperentur. His circumventis magna manu Eburones, 3
 Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes
 legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma
 concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies susten- 4
 tatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant
 atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore
 victores confidebant.

XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim a Cicerone 1

litterae magnis propositis praemiis, si pertulissent;
 2 obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex
 materia, quam munitionis causa comportaverant, turres
 admodum CXX excitantur incredibili celeritate; quae
 3 deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero
 die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant,
 fossam complent. Eadem ratione, qua pridie, ab
 4 nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit
 5 diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem inter-
 mittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis
 6 datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem
 opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes,
 magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres
 contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.
 7 Ipse Cicero cum tenuissima valetudine esset, ne noc-
 turnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat,
 ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere
 cogeretur.

1 XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui
 aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum
 2 Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta
 potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat,
 3 commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos
 Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna
 4 oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem
 5 ostendant fidei faciendae causa. Errare eos dicunt, si
 quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
 dant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque
 Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque
 6 hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis
 incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascum-
 7 que in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad
 haec unum modo respondit: non esse consuetudinem
 populi Romani ullam accipere ab hoste armato con-

dicionem; si ab armis discedere velint, se adiutore 8
 utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare se
 pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

XXXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum 1
 x et fossa pedum xv hiberna cingunt. Haec et supe- 2
 riorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant
 et quosdam de exercitu nacti captivos ab his doce-
 bantur, sed nulla ferramentorum copia, quae sunt ad 3
 hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere, mani-
 bus sagulisque terram exhaurire cogeantur. Qua 4
 quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit;
 nam minus horis tribus x milium *passuum* in circuitu
 munitionem pedum xv perfecerunt; reliquisque diebus 5
 turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas
 idem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

XXXXIII. Septimo oppugnationis die maximo coorto 1
 vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et ferve-
 facta iacula in casas, quae more Gallico stramentis
 erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem 2
 comprehenderunt et venti magnitudine in omnem locum
 castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore, sicuti 3
 parta iam atque explorata victoria, turres testudinesque
 agere et scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta 4
 militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, cum
 undique flamma torrerentur maximaque telorum multi-
 tudine premerentur suaeque omnia impedimenta atque
 omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demi-
 grandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respi-
 ceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissi-
 meque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus 5
 fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus
 numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut
 se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis
 ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma 6

et quodam loco turri adacta et contingente vallum
 tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco
 recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque
 hostes, si introire vellent, vocare coeperunt; quorum
 7 progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapi-
 dibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

1 XXXXIII. Erant in ea legione fortissimi viri, cen-
 turiones, qui iam primis ordinibus adpropinquarent,
 2 T. Pullo et L. Voreus. Hi perpetuas inter se con-
 troversias habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque
 3 annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex
 his Pullo, cum acerrime ad munitiones pugnaretur,
 'Quid dubitas', inquit, 'Vorene? aut quem locum pro-
 bandae virtutis tuae exspectas? hic dies de nostris
 4 controversiis iudicabit.' Haec cum dixisset, procedit
 extra munitiones, quaeque hostium pars confertissima
 5 est visa, ea inrumpit. Ne Voreus quidem sese tum
 vallo continet, sed omnium veritus existimationem
 6 subsequitur. Mediocri spatio relicto Pullo pilum in
 hostes immittit atque unum ex multitudine procurren-
 tem traicit; quo percusso exanimatoque hunc scutis
 protegent hostes, in illum universi tela coiciunt neque
 7 dant progrediendi facultatem. Transfigitur scutum
 8 Pulloni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic
 casus vaginam et gladium educere conanti dextram
 moratur manum, impeditumque hostes circumstant.
 9 Succurrit inimicus illi Voreus et laboranti subvenit.
 10 Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo
 11 convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Voreus
 gladio comminus rem gerit atque uno interfecto reli-
 quos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum
 12 deiectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento
 subsidium fert Pullo, atque ambo incolumes complu-
 ribus interfectis summa cum laude intra munitiones

se recipiunt. Sic Fortuna in contentione et certamine 13
 utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salu-
 tique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute
 antefendus videretur.

XXXXV. Quanto erat in dies gravior atque aspe- 1
 rior oppugnatio, et maxime, quod magna parte militum
 confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum per-
 venerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem
 mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu
 nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus 2
 intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, qui
 a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat summam-
 que ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis 3
 magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem
 deferat. Has ille iaculo inligatas effert et Gallus inter 4
 Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem
 pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque
 cognoscitur.

XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter XI 1
 diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum
 quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia
 passuum XXV; iubet media nocte legionem proficisci 2
 celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. 3
 Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atre-
 batum fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum
 sciebat. Scribit Labieno, si rei publicae commodo 4
 possit facere, cum legione ad fines Nerviorum veniat.
 Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, 5
 non putat exspectandam; equites circiter cccc ex
 proximis hibernis cogit.

XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus 1
 de Crassi adventu certior est factus. Eo die milia
 passuum XX procedit. Crassum Samarobriuae praeficit 2
 legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exer-

citus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes peditatus equitatusque copias Treverorum III milia passuum longe ab suis castris consedissee.

XXXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Cicero- nem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistula ad amentum deligata intra munitiones castrorum abiciat. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrin adhaesit neque ab nostris biduo animadversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XXXXVIII. Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Hae erant armatae circiter milia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar adlatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die luce prima movet castra et circiter milia passuum IV progressus trans vallem magnam et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res cum tantis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existimabat; consedit et, quam aequissimo loco potest, castra communit atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam I factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod II ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant, Caesar, si forte timoris simulatione hostes in III suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra IV accedit proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere V

iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

1 LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela
2 intra munitionem ex omnibus partibus coiciunt praekonibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non
3 fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inci-
4 perent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emissio celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

1 LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolu-
2 mibus eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non decimum quemque
3 esse reliquum militem sine vulnere; ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum vir-
4 tute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini
5 et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam proponit, milites conso-
6 latur et confirmat: quod detrimentum culpa et teme-

ritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetitia neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili 1 celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor ori-
2 retur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros per-
3 lata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione
4 remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incom-
5 modo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant
6 nocturnaue in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio
7 legato, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum VIII ab hibernis
8 suis afuisse, sed nuntio adlato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad 1 se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent,

denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae
 2 in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in
 primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cava-
 rinum, quem Caesar apud eos regem constituerat,
 cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris
 cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico
 consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset,
 usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt
 3 et missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum
 is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes
 4 non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit
 esse aliquos repertos principes inferendi belli tantamque
 omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter
 Haeduos et Remos, quos praecipuo semper honore
 Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga
 populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici
 belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta
 5 nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit cum
 compluribus aliis de causis, tum maxime quod ei, qui
 virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum
 se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano
 imperia perferrent, gravissime dolebant.

1 LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis
 nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum
 legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias polli-
 cerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo
 2 minorem superesse dicerent partem. Neque tamen
 ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum
 transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello
 et Tencterorum transitu, non esse amplius fortunam
 3 temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo
 minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare,
 exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad
 4 se adlicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in

Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum
 legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice
 privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex 1
 parte Senones Carnutesque conscientia facinoris insti-
 gari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis
 parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex
 finibus suis progredi coepisset, armatum concilium
 indicit. Hoc more Gallorum est initium belli; quo 2
 lege communi omnes puberes armati convenire coguntur;
 qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis
 omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio 3
 Cingetorigem, alterius principem factionis, generum
 suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum
 fidem ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat,
 bona eius publicat. His rebus confectis in concilio 4
 pronuntiat arcessitum se ab Senonibus et Carnutibus
 aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iturum 5
 per fines Remorum eorumque agros populaturum ac,
 priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum.
 Quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus cum et loci natura et manu muni- 1
 tissimis castris sese teneret, de suo ac legionis peri-
 culo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene
 gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige 2
 atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita,
 quam in concilio habuerat, circummittit ad finitimas civi-
 tates equitesque undique evocat: his certam diem con-
 veniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu 3
 Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm
 castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi
 causa; equites plerumque eminens tela intra vallum coi-
 ciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timo- 4
 risque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indutio-
marus ad castra accederet, nocte una intromissis equi-
tibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos
curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra
castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut
2 ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine
cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi
magnam partem diei consumit; equites tela coiciunt
et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam
3 evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum
est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt.
4 Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit;
praecipit atque interdicat, perterritis hostibus atque in
fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat)
unum omnes petant Indutiomarus, neu quisquam alium
prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod
mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat;
5 magna proponit iis, qui occiderint, praemia; submittit
6 cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis con-
siliium Fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso
fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur
caputque eius refertur in castra; redeuntes equites,
7 quos possunt, consecantur atque occidunt. Hac re
cognita omnes Eburonum et Nerviorum, quae con-
venerant, copiae discedunt pauloque habuit post id
factum Caesar Galliam quietiorem.

LIBER SEXTUS.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum 1
exspectans per M. Silanum, C. Antistium Reginum,
T. Sextium legatos dilectum habere instituit; simul a 2
Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem
cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex
Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad
signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni 3
interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae
existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid
esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi
tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copiis
posset. Quod cum Pompeius et rei publicae et ami- 4
citiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu
tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis
legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas
cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit,
quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius 1
propinquos a Treveris imperium defertur. Illi fini-
timos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non
desistunt. Cum a proximis impetrare non possent, 2
ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus
iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecu-
nia cavent; Amborigem sibi societate et foedere
adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique 3

bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

1 III. Itaque nondum hieme confecta proximis quat-
 2 tuor coactis legionibus de improvviso in fines Nerviorum
 3 contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere
 4 possent, magno pecoris atque hominum numero capto
 5 atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris
 6 in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit.
 7 Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones
 8 reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat,
 9 indicto cum reliqui praeter Senones, Carnutes Tre-
 10 verosque venissent, initium belli ac defectionis hoc
 11 esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, con-
 12 cilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant
 13 hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxe-
 14 rant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac
 15 re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legioni-
 16 bus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo
 17 pervenit.

1 IIII. Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius
 2 consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire.
 3 Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos
 4 nuntiatur. Necessario sententia desistunt legatosque
 5 deprecandi causa ad Caesarem mittunt; adeunt per
 6 Haeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas.
 7 Libenter Caesar petentibus Haeduis dat veniam excu-
 8 sationemque accipit, quod aestivum tempus instantis
 9 belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus impe-
 10 ratis c hos Haeduis custodiendos tradit. Eodem
 11 Carnutes legatos obsidesque mittunt usi depreca-

toribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat 6 civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et 1 animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci 2 iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus exsistat. His rebus 3 constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse contenturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Ebu- 4 ronum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia 5 existimabat, quam ipsum bello lacerasset, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius 6 exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas 7 paludesque confugiunt suaeque eodem conferunt.

VI. Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato et 1 M. Crasso quaestore celeriter effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti 2 Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero 3 confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus Commium 4 Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

- VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis
 coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum
 una legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri
 parabant; iamque ab eo non longius bidui via aberant,
 cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt.
 Positis castris a milibus passuum xv auxilia Germa-
 norum expectare constituunt. Labienus hostium
 cognito consilio sperans temeritate eorum fore aliquam
 dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impe-
 dimentis relicto cum xxv cohortibus magnoque equi-
 tatu contra hostem proficiscitur et mille passuum
 intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum
 atque hostem difficili transitu flumen ripisque prae-
 ruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo
 neque hostes transituros existimabat. Angebatur
 auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam,
 quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas
 exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et
 postero die prima luce castra moturum. Celeriter
 haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum
 equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura
 cogeat. Labienus noctu tribunis militum primisque
 ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et,
 quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore
 strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consue-
 tudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profec-
 tionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem
 in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.
- VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones
 processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam
 praedam ex manibus dimitterent — longum esse perter-
 ritis Romanis Germanorum auxilium expectare neque
 suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exignam
 manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri

non audeant — flumen transire et iniquo loco committere
 proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, 2
 ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione
 itineris placide progrediebatur. Tum praemissis pau- 3
 lum impedimentis atque in tumultu quodam conlocatis,
 'Habetis', inquit, 'milites, quam petistis, facultatem;
 hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate 4
 eandem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero
 imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec 5
 coram cernere existimate.' Simul signa ad hostem
 converti aciemque derigi iubet; paucis turmis praesidio
 ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera 6
 disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in 6
 hostes immittunt. Illi ubi praeter spem, quos modo
 fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt,
 impetum ferre non potuerunt ac primo concursu in
 fugam coniecti proximas silvas petiverunt. Quos 7
 Labienus equitatu consecutus magno numero inter-
 fecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem
 recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta
 Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his 8
 propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant,
 comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem 9
 ab initio permansisse in officio demonstravimus, prin-
 cipatus atque imperium est traditum.

VIII. Caesar postquam ex Menapiis in Treveros 1
 venit, duabus de causis Rhenum transire constituit;
 quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris 2
 miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet.
 His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo 3
 ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit.
 Nota atque instituta ratione magno militum studio 4
 paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad 5
 pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus

6 oriretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii,
qui ante obsides dederant atque in deditionem vene-
rant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui
doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros
7 missa neque ab se fidem laesam; petunt atque orant,
ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum inno-
centes pro nocentibus poenas pendant; si amplius
8 obsidum velit dari, pollicentur. Cognita Caesar causa
reperit ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satis-
factionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirat.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior
Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis
nationibus, quae sub eorum sunt imperio, denuntiare,
2 ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis
rebus rem frumentariam providet, castris idoneum
locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant sua-
que omnia ex agris in oppida conferant, sperans bar-
baros atque imperitos homines inopia cibarium
adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci;
3 mandat, ut crebros exploratores in Suebos mittant,
4 quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata
faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos
omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Roma-
norum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis,
quas coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse;
5 silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur
Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque a
Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere; ad eius
initium silvae Suebos adventum Romanorum exspectare
constituisse.

1 XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non
alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus
2 et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In

Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in
omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis
domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3
sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere
existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa
omnium rerum consiliorumque redeat. Idque eius rei 4
causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe
contra potentiolem auxilii egeret; suos enim quisque
opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si
faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. [Haec 5
eadem ratio est in summa totius Galliae; namque
omnes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac- 1
tionis principes erant Haedui, alterius Sequani. Hi 2
cum per se minus valerent, quod summa auctoritas
antiquitus erat in Haeduis magnaue eorum erant
clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant
eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque per-
duxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis 3
atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum
potentia antecesserant, ut magnam partem clientium 4
ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis prin-
cipum filios acciperent et publice iurare cogerent
nihil se contra Sequanos consilii inituros et partem
finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque
totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus 5
Divitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum
profectus infecta re redierat. Adventu Caesaris facta 6
commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, vete-
ribus clientelis restitutis, novis per Caesarem com-
paratis, quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgrega-
verant, meliore condicione atque aequiore imperio se
uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque
amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum 7

locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur; ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nulli adhibetur concilio. Plerique, cum aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus, quibus in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur; ad eos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt. Si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur; his omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit aut, si sunt

plures pares, suffragio druidum deligitur, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa profiscuntur.

XIII. Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt [militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem]. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicanos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere, quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit, quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent, omnes in

2 bello versantur, atque eorum ut quisque est genere
copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos
clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque
noverunt.

1 XVI. Natio est omnis Gallorum admodum dedita
2 religionibus, atque ob eam causam, qui sunt adfecti
gravioribus morbis quique in proeliis periculisque ver-
santur, aut pro victimis homines immolant aut se
immolatuos vovent administrisque ad ea sacrificia
3 druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis
vita reddatur, non posse deorum immortalium numen
placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent
4 instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simu-
lakra habent, quorum contexta viminibus membra vivis
hominibus complent; quibus succensis circumventi
5 flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui
in furto aut latrocinio aut alia qua noxia sint com-
prehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur;
sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium
supplicia descendunt.

1 XVII. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt
plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium
ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad
quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam
arbitrantur; post hunc Apollinem et Martem et Iovem
2 et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae
gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere,
Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere.
3 Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae
bello ceperint, plerumque devovent; cum superaverunt,
animalia capta immolant, reliquas res in unum
4 locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum
exstructos tumulos locis consecratis conspici licet;

neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione 5
aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu con-
stitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos 1
praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob 2
eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,
sed noctium finiunt; dies natales et mensium et anno-
rum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur.
In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, 3
quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus
militiae sustinere possint, palam ad se adire non
patiuntur filiumque puerili aetate in publico in con-
spectu patris adsistere turpe ducunt.

XVIII. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis 1
nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione
facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecu- 2
niae coniunctim ratio habetur fructusque servantur;
uter eorum vita superavit, ad eum pars utriusque cum
fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in 3
uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent pote-
statem; et cum pater familiae inlustriore loco natus
decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res
in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum
quaestionem habent et, si compertum est, igni atque
omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera 4
sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa;
omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem
inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memo- 5
riam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse con-
stabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

XX. Quae civitates commodius suam rem publicam 1
administrare existimantur, habent legibus sanctum, si
quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama

acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo
 2 alio communicet, quod saepe homines temerarios atque
 imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli
 et de summis rebus consilium capere cognitum est.
 3 Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse
 ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica
 nisi per concilium loqui non conceditur.

1 XXI. Germani multum ab hac consuetudine diffe-
 runt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis
 2 praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero
 eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus
 iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne
 3 fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus
 atque in studiis rei militaris consistit; a parvis labori
 4 ac duritiae student. Qui diutissime impuberes per-
 manserunt, maximam inter suos ferunt laudem; hoc
 staturam ali, hoc vires nervosque confirmari putant.
 5 Intra annum vero vicesimum feminae notitiam ha-
 buisse in turpissimis habent rebus. Cuius rei nulla
 est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perlu-
 untur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur
 magna corporis parte nuda.

1 XXII. Agri culturae non student, maiorque pars
 2 eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque
 quisquam agri modum certum aut fines habet proprios,
 sed magistratus ac principes in annos singulos gen-
 tibus, cognationibus hominum quique una coierunt,
 quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque
 3 anno post alio transire cogunt. Eius rei multas
 adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium
 belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines
 parare studeant potentioresque humiliores possessio-
 nibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus
 vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas,

qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi 4
 aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes
 cum potentissimis aequari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime 1
 circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc 2
 proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos
 cedere neque quemquam prope se audere consistere;
 simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incur- 3
 sionis timore sublato. Cum bellum civitas aut inlatum 4
 defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint,
 ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In 5
 pace nullus est communis magistratus, sed principes
 regionum atque pagorum inter suos ius dicunt contro-
 versiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infa- 6
 miam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque
 ea iuventutis exercendae ac desidia minvendae causa
 fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in 7
 concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, pro-
 fiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem
 probant, suumque auxilium pollicentur atque a multi-
 tudine conlaudantur; qui ex his secuti non sunt, in 8
 desertorum ac proditorum numero ducuntur, omnium-
 que his rerum postea fides derogatur. Hospitem 9
 violare fas non putant; qui quacunque de causa ad
 eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent,
 hisque omnium domus patent victusque communicatur.

XXIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli 1
 virtute superarent, ultro bella inferrent, propter homi-
 num multitudinem agrique inopiam trans Rhenum
 colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Ger- 2
 maniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam
 Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse
 video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
 sages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens 3

ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque
 4 habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc,
 quoniam in eadem inopia, egestate, patientia, qua
 5 ante, Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam
 6 atque usum largitur, paulatim adsuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

1 XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras iterum
 2 noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione
 3 pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se flectit sinistrorsus diversis a flumine regionibus multa-
 4 rumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter
 5 LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit; multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reli-
 6 quis in locis visa non sint, ex quibus quae maxime differant a ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

1 XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab eius
 2 summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

1 XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus
 2 et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis

causa procumbunt neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt 3 arbores pro cubilibus; ad eas se adplicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum 4 ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se con- 5 suetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appellan- 1 tur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum 2 est et magna velocitas; neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcent. Hos studiose foveis 3 captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere 4 ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura et species 5 multum ab nostrorum boum cornibus differt. Haec stu- 6 diose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIII. Caesar postquam per Ubios exploratores 1 comperit Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime homines Germani agri culturae student, constituit non progredi longius; sed ne omnino metum reditus sui 2 barbaris tolleretur atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC res- 3 cindit atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium XII pontis

tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcacium
 4 Tullum adulescentem praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius D in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate
 5 temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

1 XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis
 2 equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus tum in re militari potest Fortuna. Nam *sicut* magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret priusque eius adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntius adventus adferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, raedis equisque
 3 comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum
 4 nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum Fortuna valuit.

1 XXXI. Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an

tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi 2 quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui 3 proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consueverunt; multi ex suis finibus 4 egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catu- 5 volcus, rex dimidia partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germanique copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero 1 Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret; nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad 2 eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distri- 3 butis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis 4 Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hie- mandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus 5 locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam decimam 6 reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium 7 Ciceronem praefecit CCque equites ei attribuit.

1 XXXIII. Partito exercitu T. Labienum cum legi-
onibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
2 Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum
pari legionum numero ad eam regionem, quae ad
3 Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse cum
reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in
Mosam, extremasque Arduennae partes ire constituit,
quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem
4 audiebat. Discedens post diem septimum sese rever-
surum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in
praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat.
5 Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae com-
modo facere possint, ad eam diem revertantur, ut
rursus communicato consilio exploratisque hostium
rationibus aliud initium belli capere possint.

1 XXXIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus
certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se
armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multi-
2 tudo. Ubi cuique aut vallis abdita aut locus silves-
tris aut palus impedita spem praesidii aut salutis
3 aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinitatibus
erant nota, magnamque res diligentiam requirebat
non in summa exercitus tuenda — nullum enim poterat
universis a perterritis ac dispersis periculum accidere —
sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex
4 parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et
praedae cupiditas multos longius evocabat et silvae
incertis occultisque itineribus confertos adire prohi-
5 bebant. Si negotium confici stirpemque hominum
sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus
6 diducendique erant milites; si contineri ad signa mani-
pulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus
Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris,
neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi

singulis deerat audacia. Ut in eius modi difficultatibus, 7
quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut
potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium
animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo
militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas 8
civitates nuntios Caesar; omnes evocat spe praedae
ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum
vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut
magna multitudo circumfusa pro tali facinore stirps
ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus 9
celeriter convenit.

XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus gere- 1
bantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem
Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat.
Hic, quantum in bello Fortuna possit et quantos 2
adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perter- 3
ritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla,
quae parvam modo causam timoris adferret. Trans 4
Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones
atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equi 5
tum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a
quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes
supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibus 6
que xxx milibus passuum infra eum locum, ubi pons
erat perfectus praesidiumque a Caesare relictum; pri-
mos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos
excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidis-
simi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius pro- 7
cedunt. Non hos paludes in bello latrociniisque natos,
non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex
captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnem-
que exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus 8
ex captivis, 'Quid vos', inquit, 'hanc miseram ac
tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse for-

9 tunatissimos? Tribus horis Aduatucam venire potestis;
huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum con-
tulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi
possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.
10 Oblata spe Germani, quam nacti erant praedam, in
occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi
eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

1 XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies prae-
ceptis Caesaris summa diligentia milites in castris
continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra
munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens
de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod
longius eum progressum audiebat neque ulla de re
2 eius fama adferebatur, simul eorum permotus vocibus,
qui illius patientiam paene obsessionem appellabant,
[si quidem ex castris egredi non liceret,] nullum eius
modi casum exspectans, quo novem oppositis legio-
nibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis
hostibus in milibus passuum tribus offendi posset,
quinque cohortes frumentatum in proximas segetes
3 mittit, quas inter et castra unus omnino collis inter-
erat. Complures erant in castris ex legionibus aegri
relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant,
4 circiter CCC, sub vexillo una mittuntur; magna prae-
terea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae
in castris subsederat, facta potestate sequitur.

1 XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani
equites interveniunt protinusque eodem illo, quo vene-
rant, cursu ab decumana porta in castra inrumpere
2 conantur; nec prius sunt visi obiectis ab ea parte
silvis, quam castris adpropinquarent, usque eo ut qui
sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facul-
3 tatem non haberent. Inopinantes nostri re nova per-
turbantur, ac vix primum impetum cohors in statione

sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, 4
si quem aditus reperire possint. Aegre portas nostri 5
tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque
defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio 6
causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur,
neque quam in partem quisque conveniat, provident.
Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleta exer- 7
citu atque imperatore victores barbaros venisse con-
tendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt 8
Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occi-
derint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus 9
perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo
audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere 10
nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam
ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius 1
Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat,
cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem
iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suae atque 2
omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit; videt
imminere hostes atque in summo esse rem discrimine;
capit arma a proximis atque in porta consistit. Sequun- 3
tur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione
erat; paulisper una proelium sustinent. Relinquit 4
animus Sextium gravibus acceptis vulneribus deficiens;
aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio inter- 5
posito reliqui sese confirmant tantum, ut in muni-
tionibus consistere audeant speciemque defensorum
praebeant.

XXXVIII. Interim confecta frumentatione milites 1
nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto
res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio 2
est, quae perterritos recipiat; modo conscripti atque
usus militaris imperiti ad tribunum militum centurio-

nesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXX. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coiciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in iugo consistent atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars horum virtute submoti hostibus praeter spem incolumis in castra pervenit, pars a barbaris circumventa periit.

XXXXI. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant,

cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu in castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnium animos timor occupaverat, ut paene aliena mente deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepissem dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

XXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casui locum relinqui debuisset — multum Fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto equitum numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendiabantur, pecora interficiebantur, praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam

abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi inlata atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris, aut silvis aut saltibus, se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

1 XXXXIII. Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti
2 profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis conlocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER SEPTIMUS.

I. Queta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam 1 ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede; de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia habere instituit. Eae res in Galliam Trans- 2 alpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsu occasione, 3 qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberior atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis 4 silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; 5 miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciat et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicet. Eius in primis rationem esse habendam dicunt, 6 priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod 7 neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici 8 quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

1 II. His rebus agitatis profitentur Carnutes se
nullum periculum communis salutis causa recusare
principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur
2 et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non
possint, ne res efferatur, at iure iurando ac fide san-
ciatur, petunt conlatis militaribus signis, quo more
eorum gravissimae caerimoniae continentur, ne facto
3 initio belli ab reliquis deserantur. Tum conlaudatis
Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus, qui aderant,
tempore eius rei constituto a concilio disceditur.

1 III. Ubi ea dies venit, Carnutes Cotuato et Con-
connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum
signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negoti-
andi causa ibi constiterant, in his C. Fufium Citam,
honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae
iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum
2 diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama
perfertur. Nam ubi quae maior atque inlustrior incidit
res, clamore per agros regionesque significant; hunc
alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum
3 accidit. Nam quae Cenabi oriente sole gesta essent,
ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum
audita sunt, quod spatium est milium passuum cir-
citer CLX.

1 IIII. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius,
Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater
principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam cau-
sam, quod regnum adpetebat, a civitate erat interfectus,
2 convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius
consilio ad arma concurritur. Prohibetur a Goban-
nitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc
temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex
3 oppido Gergovia; non desistit tamen atque in agris
habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta

manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam senten-
tiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa 4
arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios
suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex
civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque 5
versus legationes; obtestatur, ut in fide maneant Cele- 6
riter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos,
Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui
Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad
eum deferitur imperium. Qua oblata potestate omni 7
bus his civitatibus obsides imperat, certum nume-
rum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum 8
quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus
efficiat, constituit; in primis equitatu studet. Summae 9
diligentiae summam imperii severitatem addit; magni-
tudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore com- 10
misso delicto igni atque omnibus tormentis necat,
leviore de causa auribus desectis aut singulis effossis
oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et
magnitudine poenae perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucte- 1
rium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte
copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficis-
citur. Eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum 2
erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo
facilius hostium copias sustinere possint. Haedui de 3
consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reli-
querat, copias equitatus peditatusque subsidio Bitu-
rigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, 4
quod Bituriges ab Haeduis dividit, paucos dies ibi
morati neque flumen transire ausi domum revertuntur 5
legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam
veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint,
ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera

6 Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiaverint, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse
7 ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernīs coniungunt.

1 VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam
2 Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire
3 posset. Nam si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne his quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

1 VII. Interim Lucterius Cadureus in Rutenos missus
2 eam civitatem Arvernīs conciliat. Progressus in Nitobrogēs et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem
3 facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus
4 erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

1 VIII. His rebus comparatis represso iam Lucterio et remoto, quod intrare praesidia periculosum putabat,
2 in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediēbat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis

summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. 3
Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut quam latissime possint vagentur, ut quam maximum hostibus terrorem inferant. Cele- 4
riter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat neu se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus per- 5
motus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

VIII. At Caesar biduum in his locis moratus, 1
quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnes partes equites quam 2
latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius triduo a castris absit. His constitutis rebus omnibus 3
suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, 4
quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad 5
reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernīs nuntiari posset. Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exer- 6
citum reduxit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar conlocaverat Haeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad con- 1
silium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis

- uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Haeduum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare.
- Itaque cohortatus Haeduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.
- XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit eoque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, de obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut quam primum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficiscitur; qui tum primum adlato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum diem oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit

atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim traducit atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione desistit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaue conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destitutis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet proeliumque equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter cccc submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem produxerunt seseque ei dederunt. Quibus rebus con-

fectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

1 XIII. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum gerendum atque antea gestum sit; omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romanam prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent et quod anni tempore sublevantur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere; hos omnes cotidie ab equitatu deleri posse. Praeterea communis salutis causa rei familiaris commoda neglegenda; vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio a Boia quoqueversus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus sublevantur; Romanos aut inopiam non laturos aut magno cum periculo longius a castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, ne suis sint ad detrectandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimari debere, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

1 XV. Omnium consensu hac sententia probata uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus

incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa recuperaturos sperabant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeat an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum gererentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo adficiebat, etsi quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine et palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit; nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Haeduos adhortari non desistit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-

3 sumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduorum, incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies frumento milites caruērint et pecore ex longinquo vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et
4 superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret,
5 universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam igno-
6 miniam acciperent, nusquam infecta re discederent; hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem
7 reliquissent; praestare omnes perferre acerbitates quam non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum
8 interissent, parentare. Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

1 XVIII. Cum iam muro turres adpropinquassent, ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiandi causa eo profectum, quo nostros
2 postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus ad
3 hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros impedimenta-
4 in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expedi-
5 diri iussit.

1 XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus L. Hoc se

colle interruptis pontibus Galli fiducia loci contine- 2 bant generatimque distributi [in civitates] omnia vada atque aditus eius paludis certis custodiis obtine-
bant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani 3 perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore, ut qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Caesar, 4 quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo 5 paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic 6 milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.

XX. Vercingetorix cum ad suos redisset, prodi- 1 tionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta oportunitate et celeritate venissent; non 2 haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio — tali modo accusatus ad haec 3 respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipse sine munitione defenderet; equitum vero operam neque in 4 loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli 5 discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad

dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molli-
 tiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre
 6 non possent. Romani si casu intervenerint, Fortunae,
 si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam,
 quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere
 et virtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi
 7 turpiter se in castra receperint. Imperium se a Caesare
 per prodicionem nullum desiderare, quod habere vic-
 toria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis
 explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis
 honorem tribuere quam ab se salutem accipere vide-
 8 antur. 'Haec ut intellegatis', inquit, 'a me sincere pro-
 9 nuntiari, audite Romanos milites.' Producit servos,
 quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et
 10 fame vinculisque excruciataverat. Hi iam ante edocti,
 quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legio-
 narios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris
 exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire
 11 possent; simili omnem exercitum inopia premi nec
 iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem
 posse; itaque statuisset imperatorem, si nihil in oppug-
 natione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere.
 12 'Haec', inquit, 'a me,' Vercingetorix, 'beneficia habetis,
 quem prodicionis insimulatis; cuius opera sine vestro
 sanguine tantum exercitum victorem fame paene con-
 sumptum videtis; quem turpiter se ex hac fuga reci-
 pientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me pro-
 visum est.'

1 XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more
 armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cuius
 orationem approbant; summum esse Vercingetorigem
 ducem nec de eius fide dubitandum nec maiore ratione
 2 bellum administrari posse. Statuunt, ut x milia homi-
 num delecta ex omnibus copiis in oppidum submit-

tantur, nec solis Biturigibus communem salutem com- 3
 mittendam censent, quod penes eos, si id oppidum
 retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia 1
 cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae
 genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda,
 quae a quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis 2
 falces avertebant, quas cum destinaverant, tormentis
 introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahe-
 bant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferra-
 riae atque omne genus cuniculorum notum atque usi-
 tatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus 3
 contabulaverant atque has coriis intexerant. Tum 4
 crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri
 ignem inferebant aut milites occupatos in opere adorie-
 bantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum
 has cotidianus agger expresserat, commissis suarum 5
 turrium malis adaequabant et apertos cuniculos prae-
 usta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi
 ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinquare
 prohibebant.

XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forma 1
 sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem pari-
 bus intervallis distantes inter se binos pedes in solo
 conlocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo 2
 aggere vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla
 grandibus in fronte saxis efferciuntur. His conlocatis 3
 et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem
 illud intervallum servetur neque inter se contingant
 trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae sin-
 gulis saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps 4
 omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo exple-
 atur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme 5
 non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis

suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet oportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

1 XXIII. His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et adsiduis imbris tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem † latum pedes CCCXXX,
2 altum pedes † LXXX extruxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem
3 cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroquo latere
4 turrium eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum occurreretur aut cui rei ferretur
5 auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

1 XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum prae-

tereundum non existimavimus. Quidam ante portam 2 oppidi Gallus, qui per manus sebi ac picis traditas glaebas in ignem e regione turris proiciebat, scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc 3 ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus 4 locus, quam restincto aggere atque omni ex parte submotis hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla suc- 1 cesserat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio 2 noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorix habebat et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iam- 3 que hoc facere noctu apparabant, cum matres familiae repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petiverunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, 4 quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne 5 ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Caesar promota turri derec- 1 tisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbris non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit.

2 Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, 3 praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt hoc animo, ut si qua ex parte obviam 2 veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi 3 partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. 4 Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Cenabensi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus perpercerunt. 5 Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. 6 Quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur, ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

1 XXVIII. Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent neu perturbarentur incommodo. Non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. 3 Errare, si qui in bello omnes secundos rerum proven-

tus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum 4 defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen 5 se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam 6 quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis 7 causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et 1 maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere 2 et praesentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. Simul in spem 4 veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda et perferenda exstimarent.

XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque adiciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum 2 quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, 3 armandos vestiendosque curat; simul ut diminutae 4 copiae redintegrarentur, imperat certum numerum mili-

tum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus
2 nactus exercitum ex labore atque inopia reficit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Haeduum veniunt oratum, ut maxime neces-
3 sario tempore civitati subveniat; summo esse in periculo rem, quod cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annuam obtinere consuissent, duo magistratum gerant et se uterque eorum
4 legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis;
5 divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia,
6 fore uti pars cum parte civitatis confligat; id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

1 XXXIII. Caesar etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuissent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas,

quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arces-
2 seret, huic rei praeventendum existimavit et, quod legibus Haeduum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de legibus aut iure eorum deminuisse videretur, ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum
3 prope omnis civitas eo convenisset docereturque paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIII. Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur atque omnibus omissis iis rebus huic bello servirent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia expectarent equitatumque omnem et peditum milia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque
2 Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua
3 re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in 1 conspectu fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficulta- 2

tibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque ne id accideret, silvestri loco castris positus e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit correptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias. revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique eo die proelio levi facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris prope oppidum in monte positus mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias conlocaverat atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua dispici poterat, horribilem speciem praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur, neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus atque ex omni parte

circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibitori hostes videbantur. Sed is locus praesidio ab his, non nimis firmo tamen, tenebatur. Silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido venire posset, deiecto praesidio potitus loco duas ibi legiones conlocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu singuli commeari possent.

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Con- victolitavis Haeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia cum quibusdam adolescentibus conloquitur, quorum erat princeps Litaviccus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his praemium communicat hortaturque eos, ut se liberos et imperio natos meminerint. Unam esse Haeduum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullum se Caesaris beneficio adfectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communis libertati tribuere. Cur enim potius Haedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Haeduos veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litaviccus x illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

1 XXXVIII. Litaviccus accepto exercitu cum milia
passuum circiter xxx a Gergovia abesset, convocatis
2 subito militibus lacrimans, 'Quo proficiscimur', inquit,
'milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas
interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus,
insimulati proditiōnis ab Romanis indicta causa inter-
3 fecti sunt. Haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede
fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis
propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta
4 sunt, pronuntiare.' Producentur hi, quos ille edocuerat,
quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronun-
5 tiaverat, multitudini exponunt: omnes equites Haedu-
rum interfectos, quod conlocuti cum Arvernīs dice-
rentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse
6 atque ex media caede fugisse. Conclamant Haedui et
7 Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. 'Quasi vero',
inquit ille, 'consilii sit res ac non necesse sit nobis
Gergoviam contendere et cum Arvernīs nosmet con-
iungere. An dubitamus, quin nefario facinore admissio
8 Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde
si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem,
qui indignissime interierunt, atque hos latrones inter-
9 ficiamus.' Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii
fiducia una erant. Continuo magnum numerum fru-
menti commeatusque diripit, ipsos crudeliter exeru-
10 ciatos interficit. Nuntios tota civitate Haeduum
dimittit, in eodem mendacio de caede equitum et prin-
cipum permanet; hortatur, ut simili ratione, atque
ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

1 XXXVIII. Eporedorix Haeduus, summo loco natus
adolescens et summae domi potentiae, et una Virido-
marus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem
Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad
summam dignitatem perduxerat, in equitum numero

convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter 2
se de principatu contentio et in illa magistratuum
controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto
summis opibus pugnaverat. Ex his Eporedorix cognito 3
Litavicci consilio media fere nocte rem ad Caesarem
defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium
consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod 4
futurum provideat, si se tot hominum milia cum hosti-
bus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui
neglegere neque civitas levi momento aestimare posset.

XXXX. Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio 1
Caesar, quod semper Haeduum civitati praecipue
indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expe-
ditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit;
nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, 2
quod res posita in celeritate videbatur; C. Fabium
legatum cum legionibus duabus castris praesidio relin-
quit. Fratres Litavicci cum comprehendi iussisset, 3
paulo ante repperit ad hostes profugisse. Adhortatus 4
militēs, ne necessario tempore itineris labore permo-
veantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum
xxv, agmen Haeduum conspicatus immisso equitatu
iter eorum moratur atque impedit interdicitque om-
nibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et 5
Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter
equites versari suosque appellare iubet. His cognitis 6
et Litavicci fraude perspecta Haedui manus tendere
et deditionem significare et proiectis armis mortem
deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, 7
quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema
fortuna deserere patronos, Gergoviam perfugit.

XXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Haeduum 1
missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos
iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis]

exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.
 2 Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset
 3 isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad
 4 haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

1 XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui primis nuntiis ab Litavico acceptis nullum sibi ad
 2 cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem
 3 habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt.
 4 Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem
 5 reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cavillono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi
 6 causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem ad arma concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio adlato omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant;
 2 quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui pur-

gandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum
 3 suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen,
 4 quam mitissime potest, legatos appellat; nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Haeduos benevolentia deminuere. Ipse maiorem Galliae motum exspectans,
 5 ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quem ad modum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata a timore defectionis similisque fugae videretur.

XXXXIIII. Haec cogitanti accidere visa est facultas
 1 bene gerendae rei. Nam cum in minora castra operis perspicendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus
 2 ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat inter
 3 omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed silvestre et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere nec iam
 4 aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur; ad hunc
 5 muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XXXXV. Hac re cognita Caesar mittit complures
 1 equitum turmas eo de media nocte; imperat his, ut paulo tumultuosius omnibus locis pervagentur. Prima
 2 luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci deque his stramenta detrahi

mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri velit, ostendit; in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit; hoc una celeritate posse vitari; occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Haeduos mittit.

XXXXVI. Oppidi murus a planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat; quicquid huc circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur; ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus,

ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nuda, vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

XXXVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, 1 Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum erat, continuo signa constiterunt. At reliquarum 2 legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis magnae valles intercedebant, tamen a tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur; sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et superiorum temporum secundis proelii nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarunt. Tum vero ex 4 omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant 5 et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent; nonnullae de muris per manus demissae sese 6 militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis 7 octavae, quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit, hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXVIII. Interim hi, qui ad alteram partem 1 oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati oppidum ab Romanis teneri praemissis equitibus magno cursu eo contenderunt. Eorum ut 2 quisque primus venerat, sub muro consistebat suorum-

3 que pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matres familiae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare
4 liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

1 XXXXVIII. Caesar cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium
2 constitueret, ut si nostros loco depulsos vidisset, quo
3 minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae expectabat.

1 L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Haedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa
2 miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis animadvertabantur, quod insigne pacatorum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab
3 hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio quique una murum ascenderant, circumventi atque interfecti de muro praecipitabantur.
4 M. Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vulneribus acceptis manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'Quoniam', inquit, 'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus

in periculum deduxi. Vos data facultate vobis consulite.' Simul in medios hostes inrupit duobusque interfectis reliquos a porta paululum submovit. Conan-
6 tibus auxiliari suis 'Frustra', inquit, 'meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.' Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.

LI. Nostri cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiectioni sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus
2 tertiae decimae legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primum planitiam attigerunt, infestis contra hostes signis constituerunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra
4 munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus DCC desiderati.

LII. Postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent. Exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quantopere eorum animi
3 magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; non minus se 4

a milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

- 1 LIII. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectioe cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit
2 aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque eo secundo in castra exercitum
3 reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Haeduos movit
4 castra. Ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver *pervenit*; pontem reficit eoque exercitum traducit.
- 1 LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus discit cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Haeduos profectum; opus esse ipsos ante
2 cedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Haeduorum Caesar perspectam habebat atque horum discessu maturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre iniuriam videretur aut daret timoris aliquam
3 suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Haeduos merita exposuit, quos et quam humiles acceperisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum con-
4 tumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem eduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

- 1 LV. Noviodunum erat oppidum Haeduorum ad

ripas Ligeris oportuno loco positum. Huc Caesar 2 omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum huius 3 belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat. Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de 4 statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolitavem magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice 5 missos, non praetermittendum instans tantum commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni 6 custodibus quique eo negotiandi aut itineris causa convenerant pecuniam atque equos inter se partiti sunt, obsides civitatum Bibracte ad magistratum dedu- 7 cendos curaverunt, oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incen- 8 derunt, frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia 9 custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia in provinciam expellere possent. Quam 10 ad spem multum eos adiuwabatur, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum 1 sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam ne commutato consilio iter 2 in provinciam converteret, ut nemo tunc quidem necessario faciendum *non* existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque

difficultas impediēbat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Ligerim venit vadoque per equites invento pro rei necessitate oportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit frumentumque in agris et pecoris copiam nactus repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

¹ LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis ² Sequanae. Cuius adventu ab hostibus cognito magnae ³ ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei ⁴ militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

¹ LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. ² Postquam id difficilius fieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat, ³ itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante ⁴ de Lutetia diximus. Deprehensis navibus circiter ^L celeriterque coniunctis atque eo militibus impositis et

rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis, qui ⁶ Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude in ripa Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt.

LVIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur, iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur Gallique in conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bello- ² vaci autem defectione Haeduorum cognita, qui iam ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum ³ commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat neque iam, ut ali- ⁴ quid acquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in ⁵ Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito ⁶ difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum consilio convocato cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia ^{III} milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se expectare iubet. Quinque cohortes, ²

quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat,
 3 castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis
 reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis
 adverso flumine magno tumultu proficisci imperat.
 4 Conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum
 incitatas in eandem partem mittit. Ipse paulo post
 silentio egressus cum tribus legionibus eum locum
 petit, quo naves adpelli iusserat.

1 LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium,
 ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes,
 quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris
 2 opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis
 administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter
 3 transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus
 nuntiatur in castris Romanorum praeter consuetu-
 dinem tumultuari et magnum ire agmen adverso
 flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri
 4 et paulo infra milites navibus transportari. Quibus
 rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire
 legiones atque omnes perturbatos defectione Haeduum
 fugam parare, suas quoque copias in tres partes distri-
 5 buerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto
 et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum
 progredieretur, quantum naves processissent, reliquas
 copias contra Labienum duxerunt.

1 LXII. Prima luce et nostri omnes erant trans-
 2 portati et hostium acies cernebatur. Labienus milites
 cohortatus, ut suae pristinae virtutis et tot secundissi-
 morum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum
 Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent,
 praesentem adesse existimarent, dat signum proelii.
 3 Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio
 constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coiciun-
 4 tur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat,

cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent,
 tamen acerrime reliqui resistebant nec dabat suspici-
 onem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus 5
 suis aderat atque eos cohortabatur. At incerto etiam 6
 nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis
 esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur,
 post tergum hostium legionem ostenderunt signaque
 intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco 7
 cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Ean-
 dem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui in prae- 8
 sidio contra castra Labieni erant relictii, cum proelium
 commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque
 ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum
 sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus per- 9
 mixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equi-
 tatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus 10
 revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exer-
 citus relicta erant; inde die *tertio* cum omnibus copiis
 ad Caesarem pervenit.

LXIII. Defectione Haeduum cognita bellum auge- 1
 tur. Legationes in omnes partes circummittuntur; 2
 quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad solli-
 citandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar 3
 apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes ter-
 ritant. Petunt a Vercingetorige Haedui, ut ad se veniat 4
 rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata 5
 contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur. Re in
 controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte 6
 indicitur. Conveniunt undique frequentes. Multitudinis
 suffragiis res permittitur; ad unum omnes Vercinge- 7
 torigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi,
 Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam Roma-
 norum sequebantur, Treveri, quod aberant longius et
 a Germanis premebantur, quae fuit causa, quare toto

8 abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Haedui ferunt se deiectos principatu, querunt fortunae commutationem et Caesaris in se indulgentiam requirunt neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summae spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

1 LXIII. Ille imperat reliquis civitatibus obsides itemque ei rei constituit diem; omnes equites, xv 2 milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum dicit neque fortunam temptatum aut acie dimicaturum, sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendiant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus Haeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, x milia peditum imperat; huc addit 5 equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte 6 Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi- 7 corum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedissee sperabat. 8 Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

1 LXV. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium xxii, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. 2 Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et C. Valerio Domnotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis inter-

fectis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges 3 crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar quod 4 hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae 5 pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque equitibus Romanis atque 6 evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae 1 ex Arvernīs equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero cum 2 Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciae ferre posset, circiter milia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium prae- 3 fectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat; fugere in provinciam Romanos Galliae excedere. Id 4 sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici; maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi facturos. Proinde in agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo 5 morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae salutis consulant, et usu rerum necessariorum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo 6 eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo 7

iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxores aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

1 LXVII. Probata re atque omnibus iure iurando adactis, postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a 2 primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata Caesar suum quoque equitatum tripartito divisum contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. 3 Consistit agmen; impedimenta intra legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque converti iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat 4 et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis 5 fit caedes. Tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Haedui cum Sequanis bello contenderant.

1 LXVIII. Fugato omni equitatu Vercingetorix copias suas, ut pro castris conlocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se 2 subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem eductis, duabus legionibus praesidio relictis secutus hostes, quantum diei tempus est passum, circiter III milibus ex novissimo agmine interfectis

altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis 3 situ perterritisque hostibus, quod equitatu, quo maxime confidebant, erant pulsī, adhortatus ad laborem milites Alesiam circumvallare instituit.

LXVIII. Ipsum erat oppidum *positum* in colle 1 summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cuius collis radices duo 2 duabus ex partibus flumina subleebant. Ante oppidum 3 planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri 4 interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro quae pars collis ad orientem solem 5 spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat. Castra oportunis locis erant posita ibique castella 7 XXIII facta, quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea 1 planitie, quam intermissam a collibus III milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus 2 nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris animus 3 augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coartantur. Germani acrius usque ad muros persequuntur. Fit magna caedes; nonnulli relictis equis 4 fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones 6

erant, perturbantur Galli; veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudire, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant ne se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indigentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue dierum se habere xxx frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit. Frumentum omne ad se referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et paulatim metiri instituit. Copias omnes, quas pro oppido conlocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae exspectare et bellum parat administrare.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes cccc reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum spatium necessario esset complexus nec facile totum opus corona militum cingeretur, ne de improvviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret aut interdiu

tela in nostros operi destinatos coicere posset. Hoc intermisso spatio duas fossas xv pedes latas eadem altitudine perduxit; quarum interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum xii pedum extruxit. Huic loricam pinnaeque adiecit grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones tueri necesse deminutis nostris copiis, quae longius a castris progrediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque complicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex terra eminerent; simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines

ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris liliū appellabant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

¹ LXXIII. His rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura XIII milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat † eius discessu, munitionum praesidia circumfundi possent; ² ne autem cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectorum iubet.

¹ LXXV. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. ² Imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Blannoviis, milia XXXV; parem numerum Arvernīs adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub imperio ³ Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis x; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena Andibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nervii, Morinis, Nitiobrogibus; v Aulercis Cenomanis; totidem Atrebatibus; quaterna Veliocassis, Lexoviis, Eburonibus, Rauracis [et] Bois; III milia universis civitatibus, ⁴ quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Corioso-

lites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Veneti, Eburovices, Venelli. Ex his Bellovaci suum numerum 5 non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum esse gesturos dicerent neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati a Commio pro eius hospitio II milia miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demon- ¹stravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque ²rederat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moveretur omnesque et animo et opibus in id bellum incumbereut. Coactis ³equitum VIII milibus et peditum circiter CCL haec in Haeduum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebatī, Virido- ⁴maro et Eporedorigi Haeduis, Vercassivellauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum ⁵concilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, prae- ¹terita die, qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Haeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, ²quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati

videtur propter eius singularem et nefariam crudeli-
 3 tatem. Hic summo in Arvernīs ortus loco et magnae
 habitus auctoritatis, 'Nihil', inquit, 'de eorum sententia
 dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditio-
 4 neque ad concilium adhibendos censeo. Cum his mihi
 res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio
 omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis
 5 memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus,
 paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti
 offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patien-
 6 ter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem
 — tantum apud me dignitas potest — si nullam praeter-
 7 quam vitae nostrae iacturam fieri viderem; sed in con-
 silio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad
 8 nostrum auxilium concitavimus. Quid hominum milibus
 LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque
 nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cada-
 9 veribus proelio decertare cogentur? Nolite hoc vestro
 auxilio exspoliare eos, qui vestrae salutis causa suum
 periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate
 vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam pro-
 10 sternere et perpetuae servituti subicere. An quod ad
 diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubi-
 tatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus
 munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis?
 11 Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu
 praesaep- to, his utimini testibus adpropinquare eorum
 adventum, cuius rei timore exterriti diem noctemque
 12 in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere,
 quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum
 Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi ac
 simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad
 bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque

se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non 13
 haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris
 prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile 14
 bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magna- que inlata
 calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt
 atque alias terras petiverunt; iura, leges, agros, liber-
 tatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt 15
 aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama
 nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris
 civitatibusque considerare atque his aeternam iniungere
 servitutem? Neque enim umquam alia condicione bella
 gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus 16
 geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae
 in provinciam redacta, iure et legibus commutatis
 securibus subiecta perpetua premitur servitute.'

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut qui vale- 1
 tudine aut aetate inutiles sint bello, oppido excedant,
 atque omnia prius *experienda arbitrantur*, quam ad Cri-
 tognati sententiam descendant; illo tamen potius uten- 2
 dum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
 aut deditio- nis aut pacis subeundam condicionem. Man- 3
 dubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque
 uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Ro- 4
 manorum accessissent, flentes omnibus precibus ora-
 bant, ut se in servitutem receptos cibo iuvarent. At 5
 Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.

LXXVIII. Interea Commius reliquique duces, qui 1
 bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
 ad Alesiam perveniunt et colle exteriori occupato non
 longius M passibus ab nostris munitionibus consi- 2
 dunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem
 eam planitiem, quam in longitudinem milia passuum
 III patere demonstravimus, complent pedestresque copias
 paulum ab eo loco abditas in locis superioribus con-

3 stituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum.
 Concurritur his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos
 4 atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque
 productis copiis ante oppidum considunt et proximam
 fossam cratibus integunt atque aggere explent seque
 ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
 munitionum disposito, ut si usus veniat, suum quisque
 locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
 2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris,
 quae summum undique iugum tenebant, despectus
 atque omnium militum intenti animi pugnae proventum
 3 expectabant. Galli inter equites raros sagittarios
 expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis
 cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum
 impetus sustinerent. Ab his complures de improvviso
 4 vulnerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores
 esse Galli confiderent et nostros multitudine premi
 viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus
 continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, cla-
 5 more et ululatu suorum animos confirmabant. Quod
 in conspectu omnium res gerebatur neque recte ac
 turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupi-
 6 ditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum
 a meridie prope ad solis occasum dubia victoria
 pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in
 7 hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus
 in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique
 8 sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque
 ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dede-
 9 runt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope
 victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
 magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto

media nocte silentio ex castris egressi ad campestris
 munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua 2
 significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo
 adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis,
 sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reli-
 quaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant
 administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat 3
 tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit.
 Nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus 4
 attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus
 sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus
 Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto multa 5
 utrimque vulnera accipiuntur. Complura tormentis
 tela coiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius 6
 legati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant,
 qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio
 ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius a munitione aberant Galli, 1
 plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam
 propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes
 induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut
 ex vallo ac turribus traieci pilis muralibus interibant.
 Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione 2
 perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto
 ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se
 ad suos receperunt. At interiores dum ea, quae a 3
 Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, pro-
 ferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus 4
 administrandis morati prius suos discessisse cognove-
 runt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re
 infecta in oppidum revertuntur.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, 1
 quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex
 his superiorum castrorum situs munitionesque cogno-

2 scunt. Erat ab septentrionibus collis, quem propter
 magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant
 nostri; necessario paene iniquo loco et leniter declivi
 3 castra fecerant. Haec C. Antistius Reginus et C. Cani-
 nius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant.
 4 Cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX
 milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae
 5 maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque
 pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi
 6 tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His
 copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor
 7 ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille
 ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub
 lucem itinere post montem se occultavit militesque ex
 8 nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam meridies
 adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra
 demonstravimus, contendit; eodemque tempore equi-
 tatus ad campestris munitiones accedere et reliquae
 copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos con-
 spicatus ex oppido egreditur; crates, longurios, mus-
 culos, falces reliquaque, quae eruptionis causa para-
 2 verat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis.
 atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma
 3 est, huc concurritur. Romanorum manus tantis muni-
 tionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit.
 Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post
 tergum pugnantibus existit, quod suum periculum in
 4 aliena vident virtute constare; omnia enim plerumque,
 quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid qua-
 que in parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit.
 2 Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus,
 3 quo maxime contendere conveniat: Galli, nisi perfregerint

munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem
 obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime 4
 ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivel-
 launum missum demonstravimus. Exiguum loci ad
 declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii 5
 tela coiciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis
 invicem integri succedunt. Agger ab universis in 6
 munitionem coniectus et ascensum dat Gallis et ea,
 quae in terra occultaverant Romani, contegit; nec iam
 arma nostris nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum 1
 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat, 2
 si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione
 pugnet; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reli- 3
 quos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium supe-
 riorum dimicationum fructum in eo die atque hora
 docet consistere. Interiores desperatis campestribus 4
 locis propter magnitudinem munitionum loca praeupta
 excensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt.
 Multitudine telorum ex turribus propugnantes detur- 5
 bant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum
 ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adolescentem cum 1
 cohortibus Caesar, post cum aliis C. Fabium legatum;
 postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros
 subsidio adducit. Restituto proelio ac repulsis hostibus 2
 eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes III ex
 proximo castello deducit, equitum partem se sequi,
 partem circumire exteriores munitiones et a tergo
 hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres 3
 neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis
 una XI cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas
 fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiolem, quid
 faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

1 LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consueverat; turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cerne-
 2 bantur, hostes proelium committunt. Utrunque clamore sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus
 3 munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes aliae adpropinquant. Hostes terga vertunt;
 4 fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria LXXIII ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt.
 5 Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum desperata salute copias a munitionibus reducant. Fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent
 6 defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt.

1 LXXXVIII. Postero die Vercingetorix concilio convocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit Fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu
 3 vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma tradi, principes produci.
 4 Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiciuntur.
 5 Reservatis Haeduis atque Arvernibus, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toti exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

LXXXX. His rebus confectis in Haeduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernibus missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit.
 3 Captivorum circiter xx milia Haeduis Arvernibusque reddit. T. Labienum cum duabus legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium legatum et L. Minucium
 5 Basilum cum legionibus duabus in Remis conlocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P.
 7 Sulpicium Cavilloni et Matiscone in Haeduis ad Ararim rei frumentariae causa conlocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis Romae
 8 dierum xx supplicatio redditur.

LIBER OCTAVUS.

1 Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana
mea recusatio non difficultatis excusationem, sed iner-
tia videretur deprecationem habere, rem difficillimam
2 suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum
Galliae non conspirantibus superioribus atque inse-
quentibus eius scriptis contexui novissimumque imper-
fectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad
exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem
3 nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam, qui
legent, scire possint, quam invitus susceperim scriben-
dos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae
crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis.
4 Constat enim inter omnes nihil tam operose ab
aliis esse perfectum, quod non horum elegantia com-
5 mentariorum superetur. Qui sunt editi, ne scientia
tantarum rerum scriptoribus desset, adeoque probantur
omnium iudicio, ut praecepta, non praebita facultas
6 scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra
quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam
bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque
7 celeriter eos perfecere, scimus. Erat autem in Caesare
cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum
verissima scientia suorum consiliorum explicandorum.
8 Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque
Africano bello interesset; quae bella quamquam ex

parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter
audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos
capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi.
Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas col-
ligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arro-
gantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem
posse cum Caesare comparari. Vale.

CAP. I. Omni Gallia devicta Caesar cum ab supe- 1
riore aestate nullum bellandi tempus intermisisset
militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus
vellet, complures eodem tempore civitates renovare
belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere.
Cuius rei veri similis causa adferebatur, quod Gallis 2
omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in
unum locum coacta resisti posse Romanis nec, si
diversa bella complures eodem tempore intulissent
civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habi-
tutum exercitum populi Romani ad omnia persequenda;
non esse autem alicui civitati sortem incommodi recu- 3
sandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in
libertatem.

II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar 1
M. Antonium quaestorem suis praeficit hibernis; ipse
cum equitatus praesidio pridie Kal. Ianuarias ab
oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam
non longe a finibus Haeduorum conlocaverat in finibus
Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima
fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis 2
reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum
inducit, qui cum latos fines et complura oppida habe-
rent, unius legionis hibernis non potuerant contineri,
quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod impa- 1
ratis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore

ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur,
 2 quam confugere in oppida possent. Namque etiam
 illud vulgare incursionis hostium signum, quod incen-
 diis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat inter-
 dicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si
 longius progredi vellet, deficeretur aut hostes incen-
 3 diis terrerentur. Multis hominum milibus captis per-
 territi Bituriges, qui primum adventum potuerant
 effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis
 hospitii confisi aut societate consiliorum confugerant.
 4 Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis
 occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius
 quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et
 fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad con-
 5 ditiones pacis adducebat. Tali condicione proposita
 Bituriges cum sibi viderent clementia Caesaris redi-
 tum patere in eius amicitiam finitimasque civitates
 sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas
 esse, idem fecerunt.

1 IIII. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia,
 qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus
 intolerandis studiosissime permanserant in labore, duce-
 nos sestertios, centurionibus L milia nummum praedae
 nomine condonaturum pollicetur legionibusque in
 2 hiberna remissis ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi
 cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt
 auxilium petatum contra Carnutes, quos intulisse bel-
 3 lum sibi querebantur. Qua re cognita cum dies non
 amplius XVIII in hibernis esset moratus, legiones XIII
 et VI ex hibernis ab Arari educit, quas ibi conlocatas
 explicandae rei frumentariae causa superiore commen-
 4 tario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus
 ad persequendos Carnutes proficiscitur.

1 V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata,

calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppi-
 disque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente
 exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant — nuper
 enim devicti complura oppida dimiserant — dispersi
 profugiant. Caesar erumpentes eo maxime tempore 2
 acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in
 oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta
 partim Gallorum, partim quae collectis celeriter stra-
 mentis tentoriorum integendorum gratia erant inae-
 dificata, milites compegit. Equites tamen et auxilios 3
 pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse
 dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque magna
 praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes 4
 hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi
 nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum
 praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi
 magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas
 civitates.

VI. Caesar tempore anni difficillimo cum satis 1
 haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium
 belli nasceretur, quantumque in ratione esset, explo-
 ratum haberet sub tempus aestivorum nullum sum-
 mum bellum posse conflare, C. Trebonium cum duabus
 legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi
 conlocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum 2
 certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes
 Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce
 Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus com-
 parare atque in unum locum cogere, ut omni multi-
 tudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi,
 facerent impressionem, pertinere autem non tantum
 ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret
 nullam calamitatem socios optime de republica meritos
 accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, 3

litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suesionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteram
4 que ex duabus a T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum oportunitas bellicae ratio postulabat, perpetuo suo labore invicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

1 VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positae equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex
2 quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis esse inventos atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent — namque esse undique diligenter demigratum —
3 sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat
4 Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Vellocasses, Atrebates; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in
5 ultiores silvas contulisse. Complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani
6 intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multi-
7 tudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, sese offerre ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare
8 cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset,

et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum 1 cognovisset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis 2 veterimas legiones VII, VIII, VIII habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam stipendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque con- 3 silio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si 4 forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, VIII ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret XI, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene 5 quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

VIII. Quas legiones repente instructas velut in 1 acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiducia consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu sive expectatione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar etsi dimicare optaverat, tamen 2 admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum 3 duodecim muniri, loriculam pro portione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum quinum denum

lateribus deprimi directis, turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis contratisque coniungi, quorum frontes viminea lorica munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permetteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

1 X. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi.
2 Interim crebro paucis utrimque procurentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequabantur aut vicissim hostes eadem transgressi
3 nostros longius submovebant. Accidebat autem cotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiretetur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circum-
4 venirentur; quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui
5 tametsi numero non amplius erant D, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

1 XI. Caesar cum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maiore

exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites invicem Remorum ac Lingonum reli-
2 quarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

XII. Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine
1 diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt,
2 qui primum elicerent nostros, deinde circumventos adgrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus
3 ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti a peditibus undique sunt circumdati. Quo
4 facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter
5 aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. Infantur atque
6 incitantur hostium animi secundo proelio principe et praefecto Remorum interfecto nostrique detrimento
7 admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittunt interim cotidiana proelia
1 in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut
2 equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius

universi paludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores an adversis mediocribus timidiore essent.

XIII. Compluribus diebus isdem in castris consumptis cum propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen — magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit — oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes neque cedentes adgrediendos tanto collis ascensu iudicabat neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent.

Ita cum palude impedita castra a castris, quae dimitterentur, dividi videret transeundique difficultas celeritatem insequendi tardare posset atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret, pontibus palude constricta legiones traducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi

legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coici possent.

XV. Barbari confisi loci natura cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita Caesar xx cohortibus instructis castrisque eo loco metatis Menapios munire iubet castra. Absolutis operibus pro vallo legiones instructas conlocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius remanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. Fasces ubi consederant — namque in acie considerare Gallos consuesse superioribus commentariis declaratum est — per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem conlocaverunt extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu textit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Caesar etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simulque

calliditatis plena sine ullo detrimento milia non amplius
 x progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt.
 4 Inde cum saepe in insidiis equites peditesque dispo-
 nerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus
 inferebant.

1 XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo
 quodam comperit Caesar Correum, Bellovacorum ducem,
 fortissimorum milia vi peditum delegisse equitesque
 ex omni numero M, quos in insidiis eo loco con-
 locaret, quem in locum propter copiam frumenti ac
 2 pabuli Romanos pabulum missuros suspicaretur. Quo
 cognito consilio Caesar legiones plures, quam solebat,
 educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus
 mittere praesidio consuevit, praemittit; huic interponit
 3 auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam
 potest maxime, adpropinquat.

1 XVIII. Hostes in insidiis dispositi cum sibi dele-
 gissent campum ad rem gerendam non amplius paten-
 tem in omnes partes passibus M, silvis undique
 impeditissimis aut flumine altissimo munitum, velut
 2 indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato
 hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque
 armis parati cum subsequentibus legionibus nullam
 dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deve-
 3 nerunt. Quorum adventu cum sibi Correu oblatam
 occasionem rei gerendae existimaret, primum cum
 paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum
 4 fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidia-
 torum neque plures in unum locum conveniunt; quod
 plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem
 timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum
 accipitur.

1 XVIII. Cum dispositis turmis invicem rari proe-
 liarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur,

erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna
 contentione diversum proelium. Quod cum diutius 2
 pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa mul-
 tudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere
 equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae
 pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque
 nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur 3
 aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postu-
 labat proelii, qui sustinuerant primos impetus insi-
 diarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab
 insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum.
 Accedunt propius interim legiones crebrique eodem 4
 tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur impe-
 ratorem instructis copiis adesse. Qua re cognita prae- 5
 sidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur,
 ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam com-
 municasse cum legionibus viderentur. Hostes conci- 6
 dunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt.
 Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Roma-
 nos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi 7
 tamen percussique maiore parte amissa, quo fors tulerat,
 consternati profugiunt partim silvis petitis, partim
 flumine; qui tamen in fuga ab nostris acriter insequen-
 tibus conficiuntur, cum interim nulla calamitate victus 8
 Correu excedere proelio silvasque petere aut invitan-
 tibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin for-
 tissime proeliando compluresque vulnerando cogeret
 elatos iracundia victores in se tela coicere.

XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis 1
 ingressus Caesar cum victos tanta calamitate existi-
 maret hostes nuntio accepto locum castrorum relic-
 turos, quae non longius ab ea caede abesse passuum
 viii milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum
 transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur.

2 At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, [cognita calamitate] interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato clamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

1 XXI. Hoc omnibus probato consilio Commius
Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id
2 bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate
3 numquam profecto esset inlaturus. Adflctas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis.
4 Magnum tamen, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correas, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.

1 XXII. Haec orantibus legatis commemorat Caesar: Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque
2 intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

1 XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrent reliquarum

civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt excepto 2 Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus 3 Caesare in Gallia citeriore ius dicente cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia indicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur 4 vocatum in castra venturum, ne temptando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloqui curaret interficiendum. Ad eam rem delectos ei tradidit centuriones. Cum in 5 colloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus adripuisset et centurio velut insueta re permotus vellet celeriter Commium conficere, a familiaribus prohibitus non potuit; graviter tamen primo ictu gladio vulneravit. Cum utrimque gladii 6 destructi essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium, nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisset Commius dicebatur numquam in 7 conspectum cuiusquam Romani venire.

XXIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar 1 cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duo- 2 decima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus xxv mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat.

- 3 T. Labienum ad se evocat; legionem autem xv, quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu Istrorum erant
4 oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos Fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.
- 1 XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus
2 legionibus in Treveros mittit, quorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.
- 1 XXVI. Interim C. Caninius legatus cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum con-
2 tendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum milibus ab Domnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari neque infirmas legiones hostibus committere auderet,
3 castra posuit loco munito. Domnacus cum adpropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit.
4 Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset

et magno suorum detrimento nullam partem munitio-
num convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemo-
num redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus com- 1
plures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat
litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Picto-
nibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur
ad auxilium Duratio ferendum. At Domnacus adventu 2
Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem co-
actus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem
et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco
cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur,
nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitu-
dinem transeundum, copias traduxisset. Fabius etsi 3
nondum in conspectum hostium venerat neque se
Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum
noverant naturam, potissimum credidit hostes perter-
ritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque 4
cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque
tantum procedere ante agmen imperat legionum, quan-
tum cum processisset, sine defatigatione equorum in
eadem se reciperet castra. Consequuntur equites 5
nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Domnaci
agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in
itinere adgressi magna praeda multis interfectis poti-
untur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites prae- 1
mittit sic paratos, ut configerent atque omne agmen
morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis 2
ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum,
singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur
agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis
locis disponit, parte equitum proelium committit.
Configit audacius equitatus hostium succedentibus sibi 3

peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis
 4 contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis hostibus cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortis-
 5 sine contra pedites proeliantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

1 XXVIII. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Domnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio, cum repente confertae
 2 legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore
 3 discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum
 4 valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

1 XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulis omnium civitatum adscitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus milibus e fuga collectis provinciam petere unaque consilium cum eo
 2 Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum

legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrociniiis caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes 1 ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Domnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submis- 2 siores essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Domnaco possent concitari. Qua in 3 re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe 4 vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus Oceanoque coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Domnacus suis finibus expulsus errans lati- 5 tansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius cum legi- 1 ones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos 2 cives quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

XXXIII. Quo cum confestim C. Caninius venisset 1 animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen

armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus² divisis trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

¹ XXXIII. Quod cum animadverterent oppidani miserimaeque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relictis copiarum ipsi cum expeditis² ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quominus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum⁴ adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

¹ XXXV. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido x milibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum resistit,³ Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima silvestribus angustisque itineribus frumentum importare⁴ in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles ca-

strorum cum sensissent exploratoresque missi, quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum facit. Hi repentino malo⁵ perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum⁶ paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis com-¹ perit partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus² cognita cum intellegeret fugato duce altero perterreri reliquos facile et opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equi-³ tatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostes acces-⁴ sisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa, at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improvise advolasse proeliumque commisisse. Qua⁵ re cognita legionem armatam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis vehementissime proeliantur. Con-⁶ festim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo¹ paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos rever-

titur externoque hoste deleta, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

1 XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. 2 Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli Cotuatium ad supplicium deposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura 3 quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

1 XXXVIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent quoque 2 in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum 3 oportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aetatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent, 4 nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus reliquit, qui iustis

itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XXXX. Caesar cum contra expectationem omnium 1 Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognovisset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam 2 vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat; 3 in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat 4 autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar 5 sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXXI. Quorum omnis postea multitudo aquatum 1 unum in locum conveniebat; sub ipsius enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum ccc intervallo a fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos 2 cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem extruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3 eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos 4 tectos ad venas agunt et caput fontis, quod genus

operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium
5 facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum
LX, conlocatur in eo turris decem tabulatorum, non
quidem quae moenibus adaequaret — id enim nullis
operibus effici poterat — sed quae superaret fastigium
6 fontis. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis
aditum nec sine periculo possent aquari oppidani,
non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna
hostium multitudo siti consumebatur.

1 XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupas sebo,
pice, scandulis complent; eas ardentes in opera pro-
volvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut
ab incendio restinguendo dimicationis periculo deter-
2 reant Romanos. Magna repente in ipsis operibus
flamma exstitit. Quaecumque enim per locum prae-
cipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa
3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites
contra nostri quamquam periculoso genere proelii
locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo
4 sustinebant animo. Res enim gerebatur excelso loco
et in conspectu exercitus nostri magnusque utrimque
clamor oriebatur. Itaque prout quisque erat maxime
insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius,
telis hostium flammaeque se offerebat.

1 XXXXIII. Caesar cum complures suos vulnerari
videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem
ascendere et simulatione moenium occupandorum cla-
2 morem undique iubet tollere. Quo facto perterriti
oppidani cum, quid ageretur in locis reliquis, essent
suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos
3 in murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto
celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt,
4 partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent
oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa in

sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae
fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repente 5
perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis
salutis desperationem, ut id non hominum consilio,
sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se
necessitate coacti tradiderunt.

XXXXIII. Caesar cum suam lenitatem cognitam 1
omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate
naturae videretur asperius fecisse, neque exitum con-
siliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis
in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii de-
terrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui 2
arma tulerant, manus praecidit, vitam concessit, quo
testatior esset poena improborum. Drappes, quem 3
captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore
vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis die-
bus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tem- 4
pore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi,
cum in potestatem venisset Epasnaкти Arverni — crebro 5
enim mutandis locis multorum fidei se committebat,
quod nusquam diutius sine periculo commoraturus
videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum
haberet Caesarem — hunc Epasnactus Arvernus, ami- 6
cissimus populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum
ad Caesarem deduxit.

XXXXV. Labienus interim in Treveris equestre 1
proelium facit secundum compluribusque Treveris inter-
fectis et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia
denegabant, principes eorum vivos redigit in suam
potestatem atque in his Surum Haeduum, qui et vir- 2
tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque
ex Haeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXXVI. Ea re cognita Caesar cum in omnibus 1
partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque

superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi
 2 extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt
 3 obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse cum praesidio equitum Narbonem profectus est,
 4 exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio conlocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas in Haeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernīs, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset.
 5 Ipse paucos dies in provincia moratus cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias
 6 cognovisset, bene meritis praemia tribuisset — cognoscendi enim maximam facultatem habuerat, quali quisque animo fuisset in rem publicam, totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
 7 auxiliis provinciae illius — his confectis rebus ad legiones in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

1 XXXXVII. Ibi cognoscit Commium Atrebatem
 2 proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latro-

ciniis se suosque alebat infestisque itineribus com-
 3 meatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interceptabat.

XXXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus
 1 equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae
 2 singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius adgressus secunda proelia faciebat. Novissime cum vehementius
 3 contenderetur ac Volusenus ipsius interceptiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem
 4 omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum
 5 coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto vulnerato non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium
 7 magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim interceptiuntur. Quod malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio secundo graviter adeo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Com-
 8 mius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus datis firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuius-

9 quam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

10 Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus L. Paulo C. Marcello consulibus nullas habet magnopere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda coniungendaque huic commentario statui.

1 XXXXVIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera nova iniungendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

1 L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. 2 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis 3 gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat,

tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et honorem suum insequentis 4 anni commendaret, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus 1 municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo 3 obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel spectatissimi triumphii laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 1 percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, 2 quo maior ei commendatio conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum 3 ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de

Labiено credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Indicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam
 4 suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio atque arma non minorem terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret;
 5 fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam senatus consultum per discessionem facere coepit; quod ne fieret, consules amicique Pompei evicerunt atque ita rem morando discusserunt.

1 LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam M. Marcellus proximo anno cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

1 LIII. Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscurae hae duae legiones uni
 2 detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit.
 3 Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore

habuerat, ex senatus consulto iubet tradi; in eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidiis quinta decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Tre- 4 bonium cum legionibus quattuor in Belgio conlocat, C. Fabium cum totidem in Haeduos deducit. Sic 5 enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et Haedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV. Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcel- 1 lum consulem legiones duas ab se missas, quae ex senatus consulto deberent ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam 2 contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia pati- tienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi.

INDEX NOMINUM.

Acco VI 4, 1. 44, 2. VII 1, 4.
 Adiatunnus III 22, 1; 4.
 Admagetobriga I 31, 12.
 Aduatuca VI 32, 3. 35, 9; 10.
 Aduatuci II 4, 9. 16, 3. 29, 1.
 31, 3. V 27, 2. 38, 1; 2. 39, 3.
 56, 1. VI 2, 3. 33, 2.
 Aemilius, L. I 23, 2.
 Africanum bellum VIII pro-
 oem. 8.
 Africus, *ventus* V 8, 2.
 Agedincum VI 44, 3. VII 10, 4.
 57, 1. 59, 4. 62, 10.
 Alesia (*Alise Ste. Reine*) VII
 68, 1; 2; 3. 75, 1. 76, 5. 77, 1.
 79, 1; 3. 80, 9. 84, 1.
 Alexandria VIII proem. 2.
 Alexandrinum bellum VIII pro-
 oem. 8.
 Allobroges I 6, 2; 3. 10, 5. 11, 5.
 14, 3. 28, 3; 4. 44, 9. III 1, 1.
 6, 5. VII 64, 5; 7. 65, 3.
 Alpes I 10, 3. III 1, 1; 2. 2, 5.
 7, 1. IV 10, 3.
 Ambarri I 11, 4. 14, 3.
 Ambiani (*Amiens*) II 4, 9. 15, 2.
 VII 75, 3. VIII 7, 4.
 Ambibarii VII 75, 4.
 Ambiorix V 24, 4. 26, 1. 27, 1;
 11. 29, 5. 31, 6. 34, 3. 36, 1; 3.
 37, 1; 2. 38, 1. 41, 2; 4. VI 2, 2.
 5, 1; 3; 4. 6, 3. 9, 2. 29, 4. 30, 1.
 31, 1; 5. 32, 1. 33, 3. 42, 3.
 43, 4.
 Ambivareti VII 75, 2. 90, 6.
 Ambivariti IV 9, 3.
 Anartes VI 25, 2.
 Ancalites V 21, 1.
 Andecombogius II 3, 1.
 Andes *sive* Andi (*Angers*) II
 35, 3. III 7, 2. VII 4, 6. 75, 3.
 VIII 26, 2.
 Antistius, C. Reginus VI 1, 1.
 VII 83, 3. 90, 6.
 Antonius, M. VII 81, 6. VIII 2.1.
 24, 2. 38, 1. 46, 4. 47, 2. 48, 1;
 8; 9. 50, 1; 2; 3.
 Apollo VI 17, 2.
 Aquileia I 10, 3.
 Aquitani I 1, 1; 2. III 21, 3.
 Aquitania I 1, 7. III 12, 3. 20, 1.
 21, 1. 23, 3. 26, 6. 27, 1.
 Arar (*Saône*) I 11, 1; 2. 13, 1.
 16, 3. VII 90, 7. VIII 4, 3.
 Arduenna V 3, 4. VI 29, 4. 31, 2.
 33, 3.
 Arecomici VII 7, 4. 64, 6.
 Aremoricae civitates V 53, 6.
 VII 75, 4. VIII 31, 4.
 Ariovistus I 31, 10; 12; 15; 16.
 32, 4; 5. 33, 1; 2; 5. 34, 1; 2.
 36, 1. 37, 2; 4; 5. 38, 1. 39, 6.
 40, 2; 8; (9). 41, 5. 42, 1; 4. 43, 1;
 2; 3. 44, 1. 45, 1. 46, 1; 4. 47, 1;
 4; 5; 6. 48, 3; 4. 49, 3. 50, 2;
 3; 4. 53, 3; 4. IV 16, 7. V 29, 3.
 VI 12, 2.
 Aristius, M. VII 42, 5. 43, 1.
 Arpineus, C. V 27, 1. 28, 1.
 Arverni (*Auvergne*) I 31, 3; 4.

INDEX NOMINUM.

229

45, 2. VII 3, 3. 5, 5; 6. 7, 1; 5.
 8, 2; 4; 5. 9, 5. 34, 2. 37, 1.
 38, 5; 7. 64, 6. 66, 1. 75, 2.
 76, 4. 77, 3. 83, 6. 88, 4. 89, 5.
 90, 2; 3. VIII 44, 4. 46, 4.
 Arvernus VII 4, 1.
 Atius, Q. Varus VIII 28, 2.
 Atius, T. Labienus *v.* Labienus.
 Atrebas IV 27, 2. 35, 1. V 22, 3.
 VI 6, 4. VII 76, 4. VIII 6, 2.
 7, 6. 21, 1. 47, 1.
 Atrebatas (*Arras*) II 4, 9. 16, 2.
 23, 1. IV 21, 7. V 46, 3. VII
 75, 3. VIII 7, 4. 47, 2.
 Atrius, Qu. V 9, 1. 10, 2.
 Auaricum VII 13, 3. 15, 3. 16,
 1; 2. 18, 1. 29, 4. 30, 2. 31, 3;
 4. 32, 1. 47, 5. 52, 2.
 Aulerci II 34. III 29, 3. VII 4, 6.
 VIII 7, 4. *v.* Brannovices,
 Eburoides, Cenomani, Diab-
 lites.
 Aulercus VII 57, 3.
 Aurunculeius, L. Cotta II 11, 3.
 IV 22, 5. 38, 3. V 24, 5. 26, 2. 28, 3.
 29, 7. 30, 1. 31, 3. 33, 2. 35, 3. 36, 3.
 37, 4. 52, 4. VI 32, 4. 37, 8.
 Ausci (*Auch*) III 27, 1.
 Axona (*Aisne*) II 5, 4. 9, 3.
 Bacenis VI 10, 5.
 Baculus *v.* Sextius.
 Balbus VIII proem. 1.
 Baleares II 7, 1.
 Balventius, T. V 35, 6.
 Basilus *v.* Minucius.
 Batavi IV 10, 1.
 Belgae I 1, 1; 2; 3; 5; 6. II 1, 1.
 2, 3; 5. 3, 1; 2; 4. 4, 2; 4. 5, 4.
 6, 1; 2. 14, 1; 5. 15, 1; 5. 17, 2.
 19, 1. III 7, 1. 11, 2. IV 38, 4.
 VIII 6, 2. 38, 1. 54, 4; 5.
 Belgium V 12, 2. 25, 4. VIII
 46, 4; 7. 49, 1. 54, 4.
 Bellovacii (*Beauvais*) II 4, 5.
 5, 3. 10, 5. 13, 1. 14, 2; 4. V
 46, 1. VII 59, 2; 5. 75, 3; 5.
 90, 5. VIII 6, 2. 7, 1; 3; 4; 7.
 12, 1. 14, 1. 15, 4. 16, 2. 17, 1.
 20, 2. 21, 3. 22, 1. 23, 1. 38, 1.
 Bibracte I 23, 1. VII 55, 4; 6.
 63. 5. 90, 7. VIII 2, 1. 4, 1.
 Bibrax II 6, 1.
 Bibroci V 21, 1.
 Bigerriones (*Bagnères de Bi-
 gorre*) III 27, 1.
 Bituriges (*Berry*) I 18, 6. VII
 5, 1; 2; 3; 4; 5; 7. 8, 5. 9, 6.
 11, 9. 12, 2. 13, 3. 15, 1; 4.
 21, 3. 29, 4. 75, 3. 90, 6. VIII
 2, 1; 2. 3, 3; 5. 4, 2. 11, 2.
 Blannovii VII 75, 2.
 Boduognatus II 23, 4.
 Boii I 5, 4. 25, 6. 28, 5. 29, 2.
 VII 9, 6. 10, 3; 4. 17, 2; 3. 75, 3.
 Brannovices VII 75, 2.
 Bratuspantium II 13, 2.
 Britanni IV 21, 5. V 11, 8; 9.
 14, 2. 21, 3.
 Britannia II 4, 7. 14, 4. III 8, 1.
 9, 9. IV 20, 1. 21, 3. 22, 2.
 23, 2. 27, 2. 28, 1; 2. 30, 1; 2.
 37, 1. 38, 1; 4. V 2, 3. 6, 5.
 8, 2; 5. 12, 1. 13, 2. 22, 4. VI
 13, 11. VII 76, 1.
 Britannicum bellum V 4, 1.
 Brutus, D. III 11, 5. 14, 3. VII
 9, 1. 87, 1.
 Cabillonum (*Châlons sur Saône*)
 VII 42, 5. 90, 7.
 Caburus *v.* Valerius (a.).
 Cadurci (*Cahors*) VII 4, 6. 5, 1.
 64, 6. 75, 2. VIII 32, 1.
 Cadurcus VII 7, 1. VIII 30, 1.
 Caeroli II 4, 10.
 Caesar *v.* Iulius.
 Calenus VII 39, 4.
 Caletes *vel* Caleti (*Calais?*) II
 4, 9. VII 75, 4. VIII 7, 4.
 Camulogenus VII 57, 3. 59, 5.
 62, 5; 7.

- Caninius, C.-Rebilus VII 83, 3.
90, 6. VIII 24, 2. 26, 1; 3. 27, 1.
30, 2. 32, 1. 33, 1. 34, 4. 35, 4.
36, 1. 37, 1. 39, 1; 4. 44, 3.
Cantabri III 26, 6.
Cantium (*Kent*) V 13, 1. 14, 1.
22, 1.
Carcaso (*Carcasson*) III 20, 2.
Carnutes II 35, 3. V 25, 1; 4.
29, 2. 56, 1; 4. VI 2, 3. 3, 4.
4, 5. 13, 10. 44, 1. VII 2, 1;
3. 3, 1. 11, 8. 75, 3. VIII 4, 2;
4. 5, 1; 2; 4. 31, 1; 4. 38, 3.
46, 4.
Carvilius V 22, 1.
Cassianum bellum I 13, 2.
Cassius, L. I 7, 4. 12, 5; 7.
Cassivellaunus V 11, 8. 18, 1.
19, 1. 20, 1; 2. 21, 2. 22, 1; 3; 5.
Casticus I 3, 4.
Catamantaloedes I 3, 4.
Caturiges I 10, 4 (*Chorges, dép.
Hautes-Alpes, Dauphinée*).
Catuvolcus V 24, 4. 26, 1. VI
31, 5.
Cavarillus VII 67, 7.
Cavarinus V 54, 2. VI 5, 2.
Celtae I 1, 1.
Celtillus VII 4, 1.
Cenabenses VII 11, 7. *Cena-*
bensis caedes VII 28, 4.
Cenabum (*Orléans*) VII 3, 1; 3.
11, 4; 6. 14, 1. 17, 7. VIII 5, 2.
6, 1.
Cenimagni V 21, 1.
Cenomani VII 75, 3.
Ceutrones a) I 10, 4. b) V 39, 1.
Cevenna VII 8, 2; 3. 56, 2.
Cherusci VI 10, 5.
Cicero v. Tullius.
Cimberius I 37, 3.
Cimbri I 33, 4. 40, 5. II 4, 2.
29, 4. VII 77, 12; 14.
Cingetorix a) V 3, 2; 5. 4, 3.
56, 3. 57, 2. VI 8, 9. b) V 22, 1.
Cisalpinia Gallia v. Gallia.
- Cisrhenani Germani v. Ger-
mani.
Claudius, Ap. V 1, 1.
Clodius VII 1, 1.
Cocosates III 27, 1.
Commius Atrebas IV 21, 7. 27, 2.
35, 1. V 22, 3. VI 6, 4. VII
75, 5. 76, 1; 3. 79, 1. VIII 6, 2.
7, 6. 10, 4. 21, 1. 23, 2; 3; 5;
6; 7. 47, 1; 2. 48, 2; 3; 5; 8.
Conconnetodumnus VII 3, 1.
Condrusi II 4, 10. IV 6, 4. VI
32, 1.
Considius, P. I 21, 4. 22, 2; 4.
Convictolitavis VII 32, 4. 33, 3.
37, 1. 39, 2. 42, 4. 55, 4. 67, 7.
Coriosolites II 34. III 7, 4. 11, 4.
VII 75, 4.
Correus VIII 6, 2. 7, 5. 17, 1.
18, 3. 19, 1; 8. 20, 2. 21, 4.
Corus V 7, 3.
Cotuatius VII 3, 1. VIII 38, 3; 5.
Cotus VII 32, 4. 33, 3. 39, 2.
67, 7.
Crassus, M. a) (*pater*) I 21, 4.
IV 1, 1. VIII 53, 1. b) (*filius
maior*) V 24, 3. 46, 1; 3. 47, 1;
2. VI 6, 1.
Crassus, P. (*filius antecessoris
minor*) I 52, 7. II 34. III 7, 2.
8, 2; 5. 9, 1. 11, 3. 20, 1. 21, 2;
3. 22, 4. 23, 1; 7. 24, 5. 25, 1;
2. 26, 1. 27, 1. VIII 46, 1.
Cretes II 7, 1.
Critognatus VII 77, 2. 78, 1.
Curio, C. VIII 52, 4.
- Daci VI 25, 2.
Danuvius VI 25, 2.
Decetia (*Decize dép. Nièvre*)
VII 33, 2.
Devitiacus II 4, 7.
Diablintes III 9, 9.
Dis pater VI 18, 1.
Divico I 13, 2. 14, 7.

- Divitiacus, a.) I 3, 5. 16, 5.
18, 1; 8. 19, 2; 3. 20, 1. 31, 3.
32, 1; 3. 41, 4. II 5, 2. 10, 5.
14, 1. 15, 1. VI 12, 5. VII 39, 1.
Domitius, L. V 1, 1.
Domnacus VIII 26, 2. 27, 2; 5.
29, 1. 31, 1; 2; 5.
Drappes, etis, VIII 30, 1. 32, 1.
35, 1; 2. 36, 1; 2; 6. 44, 3.
Dubis (*Doubs*) I 38, 4.
Dumnorix, rigis I 3, 5. 9, 2; 3.
18, 1; 3; 10. 19, 4. 20, 6. V
6, 1; 2. 7, 1; 3; 5.
Duratius VIII 26, 1; 2. 27, 1.
Durocortorum (*Reims*) VI 44, 1.
- Eburones II 4, 10. IV 6, 4. V
24, 4. 28, 1. 29, 2. 39, 3. 47, 5.
58, 7. VI 5, 4. 31, 5. 32, 1; 2;
3; 4. 34, 8. 35, 1; 4; 6. VII 75, 3.
Eburovices III 17, 5. VII 75, 4.
Elaver (*Allier*) VII 34, 2. 35, 1.
53, 4.
Eleuteti VII 75, 3.
Elusates III 27, 1.
Epasnactus VIII 44, 5; 6.
Eporedorix, rigis, a) VII 38, 2.
39, 1; 3. 40, 5. 54, 1. 55, 4.
63, 9. 64, 5. 76, 4. b) VII 67, 7.
Eratosthenes VI 24, 2.
Esubii II 34. III 7, 4. V 24, 2.
- Fabius, C. V 24, 2. 46, 3. 47, 3.
53, 3. VI 6, 1. VII 40, 2. 41, 2;
4. 87, 1. 90, 5. VIII 6, 3. 24, 2.
27, 1; 2; 3. 28, 1. 31, 1; 3; 4.
37, 2. 54, 4.
Fabius, L. VII 47, 7. 50, 3.
Fabius, Q. I 45, 2.
Fortuna I 40, 12. 53, 6. II 22, 2.
III 6, 4. 8, 3. VI 30, 2; 4. 35, 2.
42, 1. V 44, 13. 34, 2. 55, 2.
58, 6. VII 20, 6. 63, 8. 89, 2.
Fufius, C. Cita VII 3, 1.
- Gabali VII 7, 2. 64, 6. 75, 2.
Gabinus, A. I 6, 4.
Galba a) II 4, 7. 13, 1.
Galba, Ser. III 1, 1; 4. 3, 1. 5, 2.
6, 4; 5. VIII 50, 4.
Galli I 1, 1; 2; 4; 5. 17, 3. 19, 4.
25, 3. 31, 5; 12; 14. 33, 1. 39, 1.
40, 8. 42, 5. 44, 2; 3. II 1, 3.
2, 3. 6, 2. 17, 2. 24, 4. 30, 4.
III 2, 1; 2. 8, 3. 10, 3. 14, 4.
18, 6. 19, 6; 28, 1. IV 2, 2.
5, 1. 13, 3. 15, 5. 20, 2. V 6, 1.
24, 1. 27, 4; 6. 49, 1. 50, 1.
53, 5; 6. 54, 2. 56, 2. VI 8, 1.
16, 1. 18, 1. 19, 4. 24, 1; 5. 30, 3.
34, 8. VII 1, 2. 12, 6. 13, 2.
17, 7. 19, 2. 20, 7. 22, 1. 26, 1;
5. 29, 6. 30, 1. 40, 7. 45, 6.
46, 3. 51, 1. 59, 1. 69, 5. 70, 6.
73, 1. 75, 1. 80, 3; 4. 82, 1.
83, 1. 85, 3; 6. 88, 6. VIII 1, 2.
2, 1. 5, 2. 6, 2. 10, 2. 12, 5.
39, 3.
Galli equites I 23, 2. 42, 5. II
24, 4 (*Treveri*). V 48, 3. VI
7, 7.
Gallia I 1, 1; 6. 2, 2. 3, 6; 7. 16, 2.
17, 3; 4. 30, 1; 2; 4. 31, 3; 5;
7; 10; 11; 16. 33, 3; 4. 34, 3; 4.
35, 3. 37, 2. 43, 7. 44, 2; 3; 6;
7; 8; 10; 13. 45, 1; 3. 46, 4. 53, 4.
II 1, 2. 1, 3. 1, 4, 2; 7. 35, 1.
III 7, 1. 11, 3. 17, 4. 28, 1. IV
6, 5. 8, 1; 2. 16, 1; 3; 4. 19, 4.
20, 1; 3. (*plur.*) 29, 4. V 5, 3;
4. 6, 3—6. 8, 1. 12, 5. 13, 1; 2.
20, 1. 22, 4. 24, 1; 8. 27, 5. 29,
4; 6. 53, 3; 4. 54, 1; 2. 55, 3; 4.
56, 4. 58, 7. VI 1, 1; 3. 3, 4.
5, 1. 11, 1; 2; 5. 12, 1; 4. 13, 1;
10; 11. 31, 5. 44, 1. VII 1, 1;
4; 5. 3, 2. 4, 1. 20, 2. 25, 1.
29, 6. 31, 4. 34, 1. 37, 3. 43, 5.
55, 2. 59, 1; 5. 66, 1; 3. 71, 9.
76, 2. 77, 7; 9; 14. VIII pro-
oem. 2. 1, 1. 22, 1. 24, 2. 30, 1.

31, 4; 5. 39, 2. 46, 1; 4; 6. 48, 10.
49, 2; 3. 51, 1. 54, 5.
Gallus III 18, 1. V 45, 4. 48, 7.
49, 2. 51, 3. VII 25, 2.
Gallia provincia I 19, 3. 28, 4.
35, 4. 44, 7. 53, 6. III 20, 2.
Gallia citerior I 24, 3. 54, 3.
II 1, 1. 2, 1. V 1, 5. 2, 1. VIII
23, 3. 54, 3.
Gallia Cisalpina VI 1, 2.
Gallia togata VIII 24, 3. 52, 1; 2.
Gallia ulterior I 7, 1; 2. 10, 3,
sive Transalpina VII 1, 2. 6, 1.
Gallicus, a, um I 22, 2 (arma,
insignia). 31, 11 (ager). 47, 4
(lingua). III 11, 5. 14, 7 (naves).
IV 3, 3. V 43, 1. VII 48, 3
(mores, mos). IV 5, 2. V 14, 1
(consuetudo). IV 20, 1. V 54, 4
(bella, bellum). VI 7, 7 (res,
pl.). VII 23, 1 (muri). 53, 3
(ostentatio).
Garumna I 1, 2; 5; 7.
Garumni III 27, 1.
Gates III 27, 1.
Geidumni V 39, 1.
Genava (*Genf*) I 6, 3. 7, 1; 2.
Gergovia VII 4, 2. 34, 2. 36, 1.
37, 1. 38, 1; 7. 41, 1. 42, 1.
43, 5. 45, 4. 59, 1.
Germani I 1, 3; 4. 27, 4. 28, 4.
31, 4; 10; 11; 14; 16. 33, 2; 3.
36, 7. 39, 1. 43, 9. 44, 6. 47, 2;
4. 48, 5. 49, 1. 50, 4; 5. 51, 2.
52, 4. II 1, 3. 3, 4. 4, 2; 10.
III 7, 1. 11, 2. IV 1, 1; 3. 3, 3.
4, 3; 6. 6, 3; 4; 5. 7, 1; 3.
13, 4. 14, 1. 15, 1. 16, 1; 4; 7.
19, 4. V 27, 8. 28, 4. 29, 1; 3;
6. 55, 2. VI 2, 3. 5, 4. 7, 3; 6.
8, 1; 7. 9, 7. 12, 2. 21, 1. 24, 1;
4. 29, 1. 32, 1. 35, 4. 37, 1.
41, 1; 3. 42, 3. VII 63, 7. 65, 5.
67, 5. 70, 4; 7. 80, 6. VIII 7, 6.
10, 2; 4. 13, 2. 25, 2. 36, 2; 3;
3. 45, 1.

Germani, Cisrhenani VI 2, 3.
Germani, Transrhenani V 2, 4,
sive Transrhenani (*subst.*) IV
16, 5. VI 5, 5.
Germani equites VII 13, 1.
Germania IV 4, 1. V 13, 6. VI
11, 1. 24, 2. 25, 4. 31, 5. VII
65, 4. VIII 25, 2.
Germanicum bellum IV 16, 1.
Gobannitio VII 4, 2.
Gorgobina VII 9, 6.
Graeci VI 24, 2.
Graecae litterae I 29, 1. V 48, 4.
VI 14, 3.
Graioceli I 10, 4.
Grudii V 39, 1.

Haedua civitas II 14, 2. V 7, 1.
Haedui I 10, 1. 11, 1; 2; 4. 12, 1.
14, 3; 6. 15, 1. 16, 1; 4; 5. 17, 4.
18, 3; 10. 19, 1. 23, 1. 28, 5. 31, 3;
6; 8; 10. 32, 3. 35, 3; 4. 36, 3;
5; 6. 37, 1; 2. 43, 6; 7; 9. 44, 9.
48, 2. II 5, 3. 10, 5. 14, 1; 2; 5.
15, 1. V 6, 2. 7, 5; 9. 54, 4. VI
4, 2; 3; 4. 12, 1; 2; 3; 4; 6; 7; 9.
VII 5, 2; 3; 4. 9, 4; 6. 10, 1; 3. 17,
2; 3. 32, 2. 33, 2. 34, 1. 37, 3;
5. 38, 5; 6; 10. 40, 1; 4; 6. 41, 1.
42, 1. 43, 4. 45, 10. 50, 1. 53, 3.
54, 1; 2; 3. 55, 1; 4. 59, 1; 2.
61, 4. 63, 1; 4; 8. 64, 4. 67, 7.
75, 2. 76, 3. 77, 1. 89, 5. 90, 1;
3; 7. VIII 45, 2. 46, 4. 54, 4; 5.
Haeduus I 3, 5. 9, 2. 31, 3. 32, 3.
II 5, 2. V 6, 1. VII 37, 1. 39, 1.
54, 1. 67, 7. 76, 3.
Harudes I 31, 10. 37, 2. 51, 2.
Helvetii I 1, 4; 5. 2, 3. 3, 6.
4, 1; 4. 5, 1. 6, 2; 3. 7, 3; 4.
8, 1; 4. 9, 3; 4. 10, 1. 11, 1; 6.
12, 1; 2. 13, 1; 2; 3; 4. 14, 7.
15, 2; 3. 16, 3. 17, 4. 18, 7; 8;
9. 19, 1. 22, 4. 23, 1; 3. 24, 4.
25, 6. 26, 6. 27, 1; 4. 28, 3; 4. 29,

1; 2. 30, 1; 2; 3. 40, 7; 12. IV
10, 3. VI 25, 2. VII 75, 3.
Helvetia civitas I 12, 4; 6.
Helvetius, ager I 2, 3.
Helveticum proelium VII 9, 6.
Helvii VII 7, 5. 8, 1; 2. 64, 6.
65, 2.
Hercynia silva VI 24, 2. 25.
Hibernia (*Irland*) V 13, 2.
Hispani equites V 26, 3.
Hispania I 1, 7. V 1, 4. 13, 2.
27, 1. VII 55, 3.
Hispania citerior III 23, 3.

Iccius II 3, 1. 6, 4. 7, 1.
Illyricum II 35, 2. III 7, 1. V
1, 5.
Indutiomarus V 3, 2; 4; 5. 4, 1;
2; 4. 26, 2. 53, 2. 55, 1; 3. 57,
2; 3. 58, 1; 2; 4; 6. VI, 2. 1. 8, 8.
Italia I 10, 3. 40, 5. II 35, 2; 3.
VI 1, 3. VII 1, 1. 7, 5. 55, 3.
57, 1. VIII 54, 3; 5. 55, 1.
Itius portus V 2, 3. 5, 1.
Iulius a) C. Caesar, *passim*. b)
L. Caesar VII 65, 1.
Iunius, Q. V 27, 1. 28, 1.
Iupiter VI 17, 2.
Iura, mons I 2, 3. 6, 1. 8, 1.

Laberius, Q. Durus V 15, 5.
Labienus, P. Atilius I 10, 3. 21, 2.
22, 1; 2; 3. 54, 3. II 1, 1. 11, 3.
26, 4. III 11, 1. IV 38, 1; 2.
V 8, 1. 11, 4. 23, 4. 24, 2. 27, 9.
37, 7. 46, 4. 47, 4. 53, 1; 2.
56, 5. 57, 1; 4. 58, 4. VI 5, 6.
7, 1; 4; 5; 8. 8, 2; 7. 33, 1; 5.
VII 34, 2. 56, 2. 57, 1. 58, 1; 6.
59, 3. 61, 5. 62, 2; 8; 10. 86, 1.
87, 2; 3. 90, 4. VIII 6, 3. 23, 3.
24, 3. 25, 1. 45, 1. 52, 2; 3.
Latovici I 5, 4. 28, 3. 29, 2.
Lemannus, lacus I 2, 3. 8, 1.
III 1, 1.

Lemonum VIII 26, 1; 2; 4.
Lemovices (*Limoges*) VII 4, 6.
75, 3. 88, 4. VIII 46, 4.
Lentulus, L. VIII 50, 4.
Lepontii IV 10, 3.
Leuci I 40, 11.
Levaci V 39, 1.
Lexobii III 9, 9. 11, 4. 17, 3.
29, 3. VII 75, 4.
Liger (*Loire*) III 9, 1. VII 5, 4.
11, 6; 9. 55, 1; 9; 10. 56, 3.
VIII 27, 2.
Lingones (*Langres*) I 26, 5; 6.
40, 11. IV 10, 1. VI 44, 3. VII
9, 4. 63, 7. 66, 2. VIII 11, 2.
Liscus I 16, 5. 17, 1. 18, 1.
Litavicus VII 37, 1; 7. 38, 1;
4; 6. 39, 3. 40, 3; 6; 7. 42, 1.
43, 2. 54, 1. 55, 4. 67, 7.
Lucanians, Q. V 35, 7.
Lucterius VII 5, 1. 7, 1. 8, 1.
VIII 30, 1. 32, 34, 1; 2. 35, 1;
2; 6. 39, 1. 44, 4.
Lugotorix, rigis V 22, 2.
Luna VI 21, 2.
Lutetia VI 3, 4. VII 57, 1. 58,
3; 5; 6.

Mallius, L. III 20, 1.
Mandubii VII 68, 1. 71, 7. 78, 3.
Mandubracius V 20, 1; 2; 3.
22, 5.
Marcellus, C. a) VIII 48, 10.
55, 1. b) VIII 50, 4.
Marcellus, M. VIII 53, 1.
Marcomanni I 51, 2.
Marius, C. I 40, 5.
Mars VI 17, 2.
Matisco (*Mâcon*) VII 90, 7.
Matrona (*Marne*) I 1, 2.
Mediomatrici (*Metz*) IV 10, 3.
VII 75, 3.
Meldi (*Meaux*) V 5, 2.
Menapii II 4, 9. III 9, 9. 28, 1.
IV 4, 2; 4; 5; 7. 22, 5. 38, 3.

- VI 2, 3. 5, 4; 5; 6. 6, 2. 9, 1.
33, 1. VIII 15, 2.
Mercurius VI 17, 1.
Messala, M. I 2, 1. 35, 4.
Metiosedum (*Melum*) VII 58, 2;
6. 60, 1. 61, 5.
Metius, M. I 47, 4. 53, 8.
Minerva VI 17, 2.
Minucius, L. Basilus VI 29, 4.
30, 1. VII 90, 5.
Mona (*Anglesea*) V 13, 3.
Morini II 4, 9. III 9, 9. 28, 1.
IV 21, 3. 22, 1; 5. 37, 1. 38, 1.
V 24, 2. VII 75, 3. 76, 1.
Moritasgus V 54, 2.
Mosa (*Maas*) IV 9, 3. 10, 1; 2.
12, 1. 15, 2. 16, 2. V 24, 4.
VI 33, 3.
Munatius, L. Plancus V 24, 3.
25, 4.
Nammeius I 7, 3.
Namnetes (*Nantes*) III 9, 9.
Nantuates III 1, 1; 4. 6, 5. IV
10, 3.
Narbo III 20, 2. VII 7, 2; 4.
VIII 46, 3.
Nasua I 37, 3.
Nemetes I 51, 2. VI 25, 2.
Nemetocenna VIII 46, 7. 52, 1.
Nervii II 4, 8. 15, 3. 16, 2. 17,
2; 4; 5. 19, 1. 23, 4. 28, 1. 29, 1.
32, 2. V 24, 2. 38, 2; 4. 39, 3.
41, 1. 42, 1. 46, 4. 48, 2. 56, 1.
58, 7. VI 2, 3. 3, 1. 29, 4. VII 75, 3.
Nervius V 45, 2.
Nervicum proelium III 5, 2.
Nitiobroges VII 7, 2. 31, 5. 46, 5.
75, 3.
Noreia I 5, 4.
Norica Ariovisti uxor I 53, 4.
Noricus ager I 5, 4.
Noviodunum oppidum Bituri-
gum VII 12, 2. 14, 1.
Noviodunum oppidum Haedu-
orum (*Nevers*) VII 55, 1; 5.
Noviodunum oppidum Suessio-
num II 12, 1.
Numidae II 7, 1. 10, 1. 24, 4.
Oceanus I 1, 5; 7. III 7, 2. 9, 1;
7. 13, 4. IV 10, 2; 4; 5. 29, 1.
VI 31, 3. 33, 1. VII 4, 6. VIII
46, 4.
Ocelum I 10, 5.
Octodurus III 1, 4.
Ollovido VII 31, 5.
Orcynia silva VI 24, 2.
Orgetorix, rigis I 2, 1. 3, 1; 3.
4, 1; 3; 4. 9, 3. 26, 4.
Osismi II 84. III 9, 9. VII 75, 4.
Padus (*Po*) V 24, 4.
Paemani II 4, 10.
Parisii VI 3, 4. VII 4, 6. 34, 2.
57, 1. 75, 3.
Parthicum, bellum VIII 54, 1.
55, 1.
Paulus, L. VIII 48, 10.
Peditus, Q. II 2, 1. 11, 3.
Petrocorii (*Périgord*) VII 75, 3.
Petronius, M. VII 50, 4.
Petrosidius, L. V 37, 5.
Pictones (*Poitou*) III 11, 5. VII
4, 6. 75, 3. VIII 26, 1. 27, 1.
Pirustae V 1, 5; 7.
Piso, L. a) I 6, 4. b) 12, 7.
Piso, M. I 2, 1. 35, 4.
Piso Aquitanus IV 12, 4.
Plancus v. Munatius.
Pleumoxii V 39, 1.
Pompeius, Cn. a) IV 1, 1. VI
1, 2; 4. VII 6, 1. VIII 52, 4; 5.
53, 1. 54, 1; 2; 3. 55, 1. b) V
36, 1.
Ptianii III 27, 1.
Pullo, T. V 44, 1; 3; 6; 7;
10; 12.
Pyrenaei montes I 1, 7.
Rauraci I 5, 4. 29, 2. VI 26, 2.
VII 75, 3.

- Redones (*Rennes*) II 34. VII
75, 4.
Remi (*Reims*) II 3, 1. 4, 4. 5, 1;
4; 5. 6, 1. 7, 2; 3. 9, 5. 12, 1; 5.
III 11, 2. V 3, 4. 24, 2. 53, 1.
54, 4. 56, 5. VI 4, 5. 7, 1. 12, 7;
9. 29, 4. 44, 1. VII 63, 7. 90, 5.
VIII 6, 2. 11, 2. 12, 3; 6.
Remus II 6, 4.
Rhenus (*Rhein*) I 1, 4; 5; 6.
2, 3. 5, 4. 27, 4. 28, 4. 31, 5;
11; 16. 33, 3. 35, 3. 37, 3. 43, 9.
44, 2. 53, 1. 54, 1. II 3, 4. 4, 1.
29, 4. 35, 1. III 11, 1. IV 1, 1. 3, 3.
4, 1; 3; 6; 7. 6, 3. 10, 2; 3. 14, 5.
15, 2. 16, 1; 2; 4; 6. 17, 1. 19, 4.
V 3, 1; 4. 24, 4. 27, 8. 29, 3.
41, 3. 55, 1; 2. VI 9, 1. 24, 1.
29, 4. 32, 1. 35, 4; 6. 41, 1. 42, 3.
VII 65, 4. VIII 13, 2.
Rhodanus (*Rhone*) I 1, 5. 2, 3.
6, 1; 2; 4. 8, 1; 4. 10, 5. 11, 5.
12, 1. 33, 4. III 1, 1. VII
65, 3.
Roma I 31, 9. VI 12, 5. VII
90, 8.
Romani I 17, 3; 4. 18, 8; 9.
23, 3. 25, 7. 44, 9. 46, 4. 51, 3.
II 10, 4. 12, 5. 13, 3. 16, 2.
24, 5. 31, 2. III 2, 5. 8, 4. 9, 6.
18, 3; 8. 19, 1. 24, 3; 4. IV 7, 4.
19, 3. 24, 1. 30, 1. 34, 5. V
32, 1. 34, 1; 3. 38, 2. 56, 1. VI
4, 1. 8, 1. 10, 4; 5. 35, 9. 42, 3.
VII 14, 2; 7; 9. 19, 2. 20, 1;
3; 6. 26, 2; 4; 5. 29, 2. 35, 1.
37, 3; 5. 38, 2; 8. 44, 4. 47, 5.
48, 1; 3; 4. 55, 7; 9. 61, 2. 63, 7.
64, 2. 66, 2; 3. 69, 6. 71, 1.
75, 5. 77, 10; 15. 78, 4. 84, 3.
85, 3; 6. 89, 2. VIII 1, 2. 3, 3.
7, 8. 14, 2. 15, 1; 4; 7. 19, 6. 26,
1; 3. 30, 1. 39, 2. 42, 1. 45, 1.
47, 2.
Romanus V 51, 3. VIII 23, 7.
48, 9.
Romanus, populus I 3, 4. 6, 3.
8, 3. 10, 2. 11, 3. 12, 6. 13, 3;
4; 7. 14, 1; 7. 18, 9. 19, 2.
30, 2. 31, 7; 14; 16. 33, 2; 3.
34, 4. 35, 2; 4. 36, 1; 2; 5. 40,
2; 3. 42, 3. 43, 8. 44, 5; 7; 9;
12. 45, 1; 2; 3. II 1, 1; 3. 3, 2.
13, 2. 14, 2. 15, 5. 31, 5. 32, 2,
34. III 23, 6. IV 7, 3. 16, 1; 4;
7. 17, 1. 21, 5; 8. 22, 1. V 3, 3;
22, 4. 27, 4. 28, 1. 29, 4. 41, 5;
7. 54, 4; 5. VI 1, 4. 7, 8. VII
1, 3. 17, 3. 33, 1. 39, 3. VIII
1, 2. 44, 6.
Romani, cives VII 3, 1. 17, 7.
38, 9. 42, 3. VIII 24, 3.
Romani, equites III 10, 2. VII
60, 1. 65, 5; *sing.* V 27, 1. VI
40, 4. VII 3, 1.
Romanus, exercitus IV 16, 7.
VI 34, 6.
Romani, milites VII 20, 8.
Roscius, L. V 24, 2; 7. 53, 6.
Ruteni I 45, 2. VII 5, 1. 7, 1; 4.
64, 6. 75, 3. 90, 6.
Sabinus v. Titurius.
Sabis (*Sambre*) II 16, 1. 18, 1.
Samarobriva V 24, 1. 47, 2.
53, 3.
Santoni (*Saintes*) I 10, 1. 11, 6.
III 11, 5. VII 75, 3.
Scaldis (*Schelde*) VI 33, 9.
Sedulius VII 88, 4.
Seduni (*Sion, Sitten*) III 1, 1.
2, 1. 7, 1.
Sedusii I 51, 2.
Segni VI 32, 1.
Segontiaci V 21, 1.
Segovax V 22, 1.
Segusiavi I 10, 5. VII 64, 4.
75, 2.
Sempronius, M., Rutilus VII
90, 4.
Senones (*Sens*) II 2, 3. V 54, 2.
56, 1; 4. VI 2, 3. 3, 4—6. 5, 2.

- 44, 1; 3. VII 4, 6. 11, 1. 34, 2.
56, 5. 58, 3. 75, 3. VIII 30, 1.
Sequana (*Seine*) I 1, 2. VII 57,
1; 4. 58, 3; 6.
Sequani I 1, 6. 2, 3. 3, 4. (*sing.*
et pl.) 6, 1. 8, 1. 9, 1—4. 10, 1.
11, 1. 12, 1. 19, 1. 31, 4; 7; 10.
32, 4; 5. 33, 2; 4. 35, 3. 38, 1.
40, 11. 44, 9. 48, 2. 54, 2. IV
10, 3. VI 12, 1; 4; 6. VII 66, 2.
67, 7. 75, 3. 90, 4.
Sequanus, ager I 31, 10.
Sertorius, Q. III 23, 5.
Sextius, P. Baculus II 25, 1.
III 5, 2. VI 38, 1; 4.
Sextius, T. VI 1, 1. VII 49, 1.
51, 2. 90, 6. VIII 11, 1.
Sibuzates III 27, 1.
Silanus, M. VI 1, 1.
Silius, T. III 7, 4. 8, 2.
Sol VI 21, 2.
Sotiates (*Sôs, dép. Gers*) III
20, 2—21, 2.
Suebi I 37, 3; 4. 51, 2. 54, 1.
IV 1, 2; 3. 3, 2; 4. 4, 1. 7, 5.
8, 3. 16, 5. 19, 1—3. VI 9, 8.
10, 1; 3; 4; 5. 29, 1.
Sueba uxor Ariovisti I 53, 4.
Suessiones (*Soissons*) II 3, 5.
4, 6. 12, 1; 4. 13, 1. VIII 6,
2; 3.
Sugambri IV 16, 2. 18, 2; 4.
19, 4. VI 35, 5.
Sulla, L. I 21, 4.
Sulpicius, P. Rufus IV 22, 6.
VII 90, 7.
Surus VIII 45, 2.
Tamesis (*Themse*) V 11, 8. 18, 1.
Tarbelli (*Tarbes, dép. Hautes-*
Pyrénées) III 27, 1.
Tarusates (*Tartas, dép. Landes*)
III 23, 1. 27, 1.
Tasgetius V 25, 1; 4. 29, 2.
Taximagulus V 22, 1.
Tectosages v. Volcae
Tencteri IV 1, 1. 4, 1. 16, 2.
18, 4. V 55, 2. VI 35, 5.
Tergestini (*Triest*) VIII 24, 3.
Terrasidius, T. III 7, 4. 8, 3.
Teutomatus VII 31, 5.
Teutoni I 33, 4. 40, 5. II 4, 2.
29, 4. VII 77, 12.
Tigurini I 12, 4; 7.
Titurius, Q. Sabinus II 5, 6.
9, 4. 10, 1. III 11, 4. 17, 1; 5.
18, 4; 6. 19, 2; 5. IV 22, 5.
38, 3. V 24, 5. 26, 2. 27, 1; 7.
29, 1. 30. 31, 3. 33, 1. 36, 1.
37, 1. VI 1, 4. 32, 4. 37, 8.
Tolosæ (*Toulouse*) III 20, 2.
Tolosates I 10, 1. VII 7, 4.
Trebius, M. Gallus III 7, 4. 8, 3.
Trebonius, C. a) VI 40, 4. b)
V 17, 2. 24, 3. VI 33, 2; 5. VII
11, 3. 81, 6. VIII 6, 1. 11, 1.
14, 1. 46, 4. 54, 4.
Treveri (*Trier*) I 37, 1; 3. II
24, 4. III 11, 1. IV 6, 4. 10, 3.
V 2, 4. 3, 3; 4. 4, 1; 3. 24, 2. 26, 2.
47, 4; 5. 53, 2. 55, 1. 58, 1. VI
2, 1; 3. 3, 4. 5, 1; 4; 6. 6, 4.
7, 1. 8, 7. 9, 1; 2; 5. 6. 29, 4. 32, 1.
44, 3. VII 63, 7. VIII 25, 1.
45, 1. 52, 1.
Triboces sive Triboci I 51, 2.
IV 10, 3.
Trinobantes V 20, 1. 21, 1. 22, 5.
Tulingi I 5, 4. 25, 6. 28, 3. 29, 2.
Tullius, Q. Cicero V 24, 2. 27, 3.
38, 4. 39, 1. 40, 1; 7. 41, 1; 5;
7. 45, 2; 5. 48, 2; 3; 8. 49, 2; 6.
52, 1; 4. 53, 1. VI 32, 6. 36, 1.
VII 90, 7.
Turoni (*Tours*) II 35, 3. VII
4, 6. 75, 3. VIII 46, 4.
Vacalus (*Waal*) IV 10, 1.
Valerius, C. Caburus I 47, 4.
VII 65, 2.
Valerius, C. Domnotaurus VII
65, 2.

- Valerius, C. Flaccus I 47, 4.
Valerius, C. Proculus I 47, 4.
53, 5.
Valerius, C. Troucillus I 19, 3.
Valerius, L. Praeconinus III
20, 1.
Valetiacus VII 32, 4.
Vangiones I 51, 2.
Varagri III 1, 1; 4. 2, 1.
Vatinius, P. VIII 46, 4.
Vbii I 54, 1. IV 3, 3. 8, 3. 11, 2.
16, 5. 19, 1; 4. VI 9, 6. 10, 1;
2. 29, 1; 2.
Velanius, Q. III 7, 4. 8, 2.
Veliocasses II 4, 9. VII 75, 3.
VIII 7, 4.
Vellaunodunum VII 11, 1; 4.
14, 1.
Vellavii VII 75, 2.
Venelli II 34. III 11, 4. 17, 1.
VII 75, 4.
Veneti II 34. III 7, 4. 8, 1. 9, 3.
11, 5. 16, 1. 17, 1. 18, 4. VII
75, 4.
Venetia III 9, 8.
Veneticum bellum III 18, 6. IV
21, 4.
Verbigenus pagus I 27, 4.
Vercassivellaunus VII 76, 3. 83, 6.
85, 4. 88, 4.
Vercingetorix, rigis VII 4, 1.
8, 4. 9, 1; 6. 12, 1; 4. 14, 1.
15, 5. 16, 1. 18, 1. 20, 1; 12.
21, 1. 26, 1; 2. 28, 5. 31, 1. 33, 1.
34, 3. 35, 3; 7. 36, 2. 44, 5.
51, 4. 53, 2. 55, 4. 63, 4; 6; 9.
66, 2. 67, 5. 68, 1. 70, 7. 71, 1.
75, 1. 76, 3. 81, 3. 82, 3. 83, 6.
84, 1. 89, 1; 4.
Vertico V 45, 2. 49, 2.
Vertiscus VIII 12, 4.
Verucloetius I 7, 3.
Vesontio (*Besançon*) I 38, 1.
39, 1.
Vienna (*Vienne*) VII 9, 3.
Viridomarus VII 38, 2. 39, 1.
40, 5. 54, 1. 55, 4. 63, 9. 76, 3.
Viridovix, vicis III 17, 2; 3; 5.
18, 7.
Viromandui (*Vermандаis, Pi-*
cardie) II 4, 9. 16, 2. 23, 3.
Vocates III 23, 1. 27, 1.
Voccio I 53, 4.
Vocontii I 10, 5.
Volcae Arecomici VII 7, 4.
64, 6.
Volcae Tectosages VI 24, 2.
Volcacius, C. Tullus VI 29, 3.
Volusenus, C. Quadratus III
5, 2. IV 21, 1; 9. 23, 5. VI
41, 2. VIII 23, 4; 5. 48, 1; 3; 5.
Vorenus, L. V 44, 1; 3; 5; 9; 11.
Vosegus, mons (*Vogesen*) IV
10, 1.
Vsipetes IV 1, 1. 4, 1. 16, 2.
18, 4. VI 35, 5.
Vulcanus VI 21, 2.
Vxellodunum VIII 32, 2. 40, 1; 2.

Dział

Znak

852

1892

